

TÜRKİYE VE DÜNYADA YENİ ÇAĞ TARİHİ

Editör: Doç.Dr. Güneş ŞAHİN

yaz
yayınları

Türkiye ve Dünyada Yeni Çağ Tarihi

Editör

Doç.Dr. Güneş ŞAHİN

yaz
yayınları

2025

Türkiye ve Dünyada Yeni Çağ Tarihi

Editör: Doç.Dr. Güneş ŞAHİN

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-8574-20-3

Aralık 2025 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Babagân Bektaşiliğinde Mücerretlik Erkânı: Der Beyân-ı Erkân-ı Mücerred-İ Bektaşiyân Hakkında Bir Değerlendirme	1
--	----------

Mustafa ÖĞE

XVI. Yüzyıl Menteşe Sancağı'nda Bir Yörük Taifesi: İskender Bey Yörükleri	21
--	-----------

Serkan SARI

Osmanlı Diplomasisinin Gelişiminde Pasarofça Antlaşmasının Rölü (Osmanlı Murahhas Mektuplarına Göre).....	38
--	-----------

Mustafa ÖĞE

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

BABAGÂN BEKTAŞİLİĞİNDE MÜCERRETLİK ERKÂNI: DER BEYÂN-I ERKÂN-I MÜCERRED- İ BEKTAŞİYÂN HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Mustafa ÖĞE¹

1. GİRİŞ

Çalışmamıza konu olan, “Risâle der Beyân-ı Erkân-ı Mücerred-i Bektâşiyân” Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü koleksiyonu Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı Koleksiyon no.: BY00010642/2 [Diğer risaleler] Eski koleksiyon no.: 29 Bibliyografik kayıt no.: 70964 katalog numarasıyla kayıtlıdır. Yazma, içerisinde yer alan bir konu başlığı ile adlandırılarak kataloglanmıştır. Yazmanın 31b-38b varakları arasında Bektâşilikte Mücerred erkânı anlatılmaktadır. Bu risâlenin transkripsiyonu ve mücerretlik hakkında bir değerlendirme Ömer Faruk Teber tarafından yapılmıştır (Teber, 2022: 61-89). Bu çalışmada Teber’in çalışmasından farklı olarak yazmanın genel özellikleri ele alınmış ve Babagân Bektaşiliğinde mücerred erkânı hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Risâlenin transkripsiyonu ise ekler bölümünde sunulmuştur.

110x185-155x70 mm. ölçülerinde olan yazma Talik yazı türüyle yazılmış olup, başlıklar kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. İlk varak “Bismi’ş-şah Evliyâ-i Hazret-i Emirü’l-mü’minin İmam Ali Kerremallahu Vechehu buyurur” ifadesi ile başlamakta ve miyân-bestenin özellikleri anlatılmaktadır. Yazmada yer alan bazı başlıklar şunlardır;

¹ Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir, ORCID: 0000-0002-2834-5575.

“Hazret-i İmam Ca’fer-i Sâdık Efendimiz hırka beyân ittiğidir,
Hazret-i İmam Ca’feri’s-Sâdık Efendimizden rivâyetdir,
Hikâye-i kurban İsmâ’il Aleyhisselam,
Der beyân-ı su’âl-i hakikat,
Der beyân-ı emânât-ı Hazret-i Pîr Efendimiz,
Der beyân-ı risâle-i irşâd kisve,
Der beyân-ı erkân-ı mücerred-i Bektâşiyân
Der beyân-ı ‘ayn-ı cem-i Bektâşiyân.”

Bu başlıklar dışında dua, gülbank ve tercümanlar bulunmaktadır. Çalışmamızın konusu, eserin tamamını kapsamadığından dolayı böyle bir yöntem seçilmiş, ancak eserin bütünü ile ilgili bir konuya açıklık getirmek ihtiyacı hissedilmiştir. Bu yazmanın bir erkânâme olup olmadığı konusunda etraflıca bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Burada öncelikli olarak, erkân ve erkânâmenin tanımı konusuna değinmek faydalı olacaktır. Erkân kelimesi anlam olarak “temeller, esaslar, direkler” (Cebecioğlu, 2005: 181) “âdet, yol yöntem, usûl, adap” (Soyyer, 2019: 167) anlamlarına gelmektedir. Erkânâme ise Teber’e göre “Bektaşî Erkânâmeleri, Bektaşiliğin toplumsal düzenini sağlayan kurallar ve mensuplarının yaşam biçimini belirleyen uygulamalar hakkında bilgi veren eserlerdir” (Teber, 2009: 362). Gölpınarlı da erkânâmenin Bektaşî erkânını bildiren kitaplar olduğunu ifade etmektedir (Gölpınarlı, 1950: 57). Bedri Noyan ise “ayn-ül-cemin nasıl yapılacağını [...] sırasıyla ve bütün ayrıntılarıyla anlatan, yani Bektaşilik erkânını tanımlayan yapıtlar” olarak tanımlamaktadır. Ali Rıza Özdemir de erkânâmeyi

“Babagân Bektaşiliğinin inanç, ibadet, adap-erkânını en az bir cem erkânı etrafında anlatan, kaynağını ayet, hadis ve dini anlatılardan alan, tarikatın kolektif belleğini temsil eden, Bektaşî tekke ve dergâhlarında tarikat bağlıları tarafından

derlenen, nesir ağırlıklı olmak üzere nazım-nesir karışık yazılan, genellikle gülbank ve terceman gibi yan metinlerle desteklenen, yer yer şiirsel bir üslup kullanılarak oluşturulan dini-irfani metinlerdir” (Özdemir, 2022: 77).

şeklinde tanımlamaktadır. Burada verilen tanımları daha da çeşitlendirmek mümkündür. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere bu yazmanın bir erkânâme olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü eserde hem ‘ayn-ü cem hem de mücerretlik erkânı anlatılmakta, pek çok gülbank ile tercüman ve duaya yer verilmektedir.

Mücerretlik konusunda kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse “çıplak, yalın, açık yalnız, tek” gibi anlamlara gelen mücerred kelimesi (Sami, 1989) aynı zamanda evlenmemiş olanı da ifade eder (Cebecioğlu, 2005). Mücerret ve müteehil olanlar için yapılan ikrâr erkânı arasında pek fazla bir farklılık yoktur.

Bektaşî tarikatının pîri Hacı Bektâş Veli’nin Anadolu’ya gelişinden sonra yerleştiği Suluca Karahöyük’teki hayatı ve evlenip evlenmediği konusunda kaynaklarda yeteri kadar bilgi olmaması dolayısıyla tam olarak aydınlatılamamış konular arasında yer alır (Fığlalı, 1996: 329).

Bu konudaki görüş farklılığı, Bektaşilerin Çelebiler ve Babagân olmak üzere iki kola ayrılmasına sebep olmuştur (Uslu, 2000: 58). Çelebiler, Hacı Bektâş Veli Suluca Karahöyük’e yerleştikten sonra İdris Hoca’nın kızı Fatma Nuriye (Kadıncık Ana) ile evlendiğini ve oğlu İbrahim Seydi’nin Hacı Bektâş Veli’nin vefatından sonra posta oturduğu görüşündedirler (Fığlalı, 2006: 126, 156 - 158; Ulusoy, 1986: 29 - 30, 67; Yaman, 2007: 108 - 109). Buna karşılık Babagânlar ise Kadıncık Ana’nın onun müridi olduğu, Hacı Bektâş Veli’nin evlenmediği ve mücerret olduğu kanaatindedirler. “Bektaşî babalarının iki kısma ayrıldığını ve bunların bazılarının mücerred bazılarının ise müteehil olduğu belirtilmektedir.”

(Bektaşilik, 33). Bektaşî tarikatı içerisinde Balım Sultân oldukça önemli bir yere sahiptir.

“Mücerred sınıfı tesis eden kişinin Bektaşî tarikatında Pîr-i Sâni olarak anılan Balım Sultan olduğu ve bu sınıfa dâhil olabilmek için evlenmemiş olan bir Baba’nın Balım Sultan kapısı eşiği üzerine yatırılarak özel merasim ile kulağına altın ve gümüşten bir halka (mengüş) takılacağı yazılmıştır. Kaynaklarda, mücerred sınıfını tesis eden kişinin Bektaşî tarikatında Pîr-i Sâni olarak anılan Balım Sultan olduğu belirtilir. Bu sınıfa kabul edilecek, evlenmemiş bir Baba’nın ise Balım Sultan’ın kapısı eşiği üzerine yatırılarak özel bir merasimle kulağına altın veya gümüşten bir halka (mengüş) takıldığı ifade edilmektedir” (Bektaşilik, 33).

Mücerretler ömür boyu bekâr yaşayarak dergâhlarda, zaviyelerde inzivaya çekilirler, bazen arzuları üzerine bazen de kusurlarından dolayı uzun bir yolculukla cezalandırılırlardı (Uludağ, 2020: 446). Babagân Bektaşîlerinde müteehhil ve mücerretler için ayrı erkânlar yapılsa da aralarında çok bir farklılık bulunmamaktadır (Noyan, 2010: 329). Mücerret ikrârı sadece Pîr evinde yapılırdı. Değişik tarihlerde farklı dergâhlarda yapıldığı olmuştaysa da değişmeyen bir kural, kaide olarak bunların Balım Sultân yatırını ziyaretleri ve orada bu erkânı tekrarlamaları gerekmektedir (Noyan, 1973: 6075). Mehmet Ali Hilmi Dede Baba’nın Şah Kulu Sultân dergâhında ikametüne emir verildiğinde bu erkânı orada uygulamış, itirazlar dolayısıyla usulüne uygun olarak Pîr evinde yaptırmıştır (Noyan, 1973: 6075). Babagân Bektaşiliğinde ikrâr verecek olan kişinin evli olması şartı aranmaz (Noyan, 2002; Teber, 2008: 97).

2. RİSÂLEYE GÖRE MÜCERRET ERKÂNININ UYGULAMASI

Risâlede yer alan bilgilere göre erkânın icrasında takip edilen sıralama şu şekildedir.

- 1- Talibin kapıya geçirilmesi
- 2- Tercüman okunması ve niyâz edilmesi
- 3- Rehberin kapıya geçip ömr tercümanını okuması
- 4- Talibin taşraya çıkarılması ve tığ bendin alınarak mürşide teslim edilmesi
- 5- Tâlibin fazlalarının çıkarılıp serpuş bağlanması
- 6- Tâlibin esvabının alınması ve dua edilmesi
- 7- Tığbende üç düğüm atılması ve rehberle teslim edilmesi, tâlibin boynuna takılması ve dua edilmesi
- 8- Dört kapı selamının verilmesi
- 9- Erenlerin rızasının alınması ve tâlibin mürşide teslim edilerek dua edilmesi
- 10- Tâlibe nasihat edilmesi ve taç giydirilmesi
- 11- Tığbendin takılması ve dua edilmesi
- 12- Mürşidin tâlibi rehberle teslim etmesi ve kapıya götürülmesi
- 13- Rehberin niyâz etmesi ve tâlibin mürşid huzuruna getirilerek niyâz etmesi
- 14- Tâlibin rehberin postuna oturtularak niyâz etmesi
- 15- Dua edilerek erkânın tamamlanması

Erkânın anlatımından görüldüğü üzere evliler için uygulanan erkân ile arasında önemli bir farklılık görünmemektedir. Bu yola girecek olan tâliplerde belli özelliklerin bulunması gerekir (Özdemir, 2022: 184). Bu özelliklere sahip olsa da hemen tarikata kabul edilmez, belli bir süre izlenirdi. Ayrıca çeşitli ahlaki vasıflara da haiz olması gerektiği erkân esnasında mürşidin nasihatlerinden de

anlaşılmaktadır. Bu vasıflardan bazıları şu şekilde ifade edilebilir.

Estağfurullah cemî‘ günahlarımıza, geldim hak için, gelmeğim hak için, hak didiğimize hak deyüb hak bilem bâtl didiğimize bâtl deyüb bâtl bilem, bağlanub ve yalan söylemem ve haram lokma yimem ve zina ve livata itmem ve elim ile komadığım bir kimesnenin nesnesini almıyam. Tövbe tövbe tövbe (Arnavutluk Erkânâme, 34a; Öge, 2022: 372).

Erkânâmeler içerisinde bu vasıflar ile ilgili pek çok örnek vardır. Tâlib olan kişiye, bu yola girerken bu yolun oldukça zor ve meşakkatli olduğu bir kez daha hatırlatılır. “Ey talib! Bu yol zordur. Bu yol melamet yoludur. Bu yol demirden leblebidir. Bu yol, ateşten gömlektir. Erenler buyurmuş ki: Gelme, gelme. Dönme, dönme. Gelenin canı, dönenin malı” (Oytan, 1956: 174). İkrâr vererek tarikata giren bir kişinin bu verdiği sözden dönmesi oldukça ağır bir müeyyide olan “düşkünlük” yaptırımına uğramasına sebep olur (Özdemir, 2022: 195).

3. ERKÂNDA OKUNAN ÂYETLER

Erkânda okunan Kur’an-ı Kerim âyetleri, erkândaki okunuş sırasına göre aşağıda sunulmuştur.

“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.”(Altuntaş - Şahin, 2011: 632). Tahrîm 66/6’dan bölüm.

“(Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara ise daha da fazlasını vereceğiz” demiştik.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 632). Bakara 2/58’den bölüm.

“Dilediğimizde (onları yok eder) yerlerine benzerlerini getiririz.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 661). İnsân 76/28 den bölüm.

“...hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 26). Bakara 2/135'den bölüm

“...Oraya kim girerse, güven içinde olur.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 71). Âl-i İmrân 3/97'den bölüm.

“(Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 595). Rahman 55/19.

“O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğërininki tuzlu ve acı olan.....” (Altuntaş - Şahin, 2011: 399). Furkân 25/53 den bölüm.

“.....O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. O'na döndürüleceksiniz.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 435). Kasas 28/88 bölüm.

“Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur.....” (Altuntaş - Şahin, 2011: 50).Bakara 2/255'den bölüm.

“Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 660 - 661). İnsân 76/21

“Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 85). Al-i İmrân 3/200.

“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın.....” (Altuntaş - Şahin, 2011: 72). Âl-i İmrân 3/103'den bölüm.

“Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine

getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 567). Fetih 48/10.

“Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 85). Al-i İmrân 3/200.

“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 614). Haşr 59/18.

“...Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin.” (Altuntaş - Şahin, 2011: 632). Tahrîm 66/8'den bölüm.

“Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır...” (Altuntaş - Şahin, 2011: 23). Bakara 2/115'den bölüm.

“...Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir....” (Altuntaş - Şahin, 2011: 570). Fetih 48/29'dan bölüm.

4. SONUÇ

Transkripsiyon ve değerlendirmesini yaptığımız mücerred erkânını anlatan risâlede geçen bilgiler değerlendirildiğinde müteehhil erkânı ile aralarında çok bir farklılık olmadığı görülmektedir. Risâlede anlatılanlara göre erkân sırasıyla incelendiğinde talibin abdest alması ile ilgili kısmın yazılmadığı görülmektedir. Yine metinde bir diğer eksiklik olarak mengûş takılması ile ilgili de bir bilgi verilmediği görülmektedir. Muhtemelen risâleyi istinsah eden kişinin dikkatsizliğinden kaynaklanmış olduğu düşünülebilir. Burada dikkate alınması gereken diğer bir konu da bu tür

metinlerin ehline yazılmış olması dolayısıyla her ayrıntıya yer verilmemiş olabileceği ihtimalini değerlendirmek gerekir. Çünkü bu erkânı uygulayacak olanlar zaten bu konuyu bilmektedirler. O nedenle bir anlamda özet şeklinde yazılmış olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Bu konuda kaynaklarda tespit edilerek ortaya konulacak yeni çalışmalar ile metinler arasında bir karşılaştırma yapabilme imkânı ortaya çıkacaktır. Özellikle mücerret erkânını konu alan yeni çalışmaların yapılması bu erkânın uygulamasının farklı kaynaklardan karşılaştırılmasına imkân tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

- ARNAVUTLUK ERKÂNNÂME. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Kütüphanesi, B-311-183.
- Bektaşilik*, İBB Atatürk Kitaplığı, 297.75 bek 1, Bel_Yz_K.000443.
- Cebecioğlu, Ethem. (2005), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Hz. Altuntaş, H. - Şahin, M. (2011), Ankara: Yenigün Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
- Fırlı, E. R. (1996), Hünkâr Hacı Bektaş Veli, *Erdem*, 8(23), 317-336.
- Fırlı, E. R. (2006), *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı
- Gölpınarlı, A. (1950), İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11/1-4, 6-354.
- Noyan, Bedri. (2002), Balım Sultan Erkan-namesi Merkezli Geleneksel Bektaşiliğe Ait Bir Ritüel Örneği: İkrar, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 40, 53-104.
- Noyan, Bedri. (2010), *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, Cilt 8, Ankara: Ardıç Yayınları.
- Noyan, Bedri. (1973), Bektaşilikte Kadın (Evlenmek - Evlilik - Mücerretlik) IV, *Türk Folklor Araştırmaları*, 14, 288, 6705- 6708.

- Oytan, M. Tevfik. (1956), *Bektaşiliğin İçyüzü: Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?*, C.1, İstanbul: İstanbul Maarif Kütaphanesi.
- Öge, Mustafa. (2022), Babagân Bektaşiliğine Ait Bir Tıraş Erkânnâmesi ‘Der Beyân-ı Erkân-ı Tırâş ve İntisâb-ı Tarîk-i Bektâşîyye’, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 103, 363-375.
- Özdemir, A. R. (2022), Alevi-Bektaşî Yolunda İkrar Kavramının Kuramsal Çerçevesi, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 12, 174-200.
- Özdemir, A. R. (2022), Babagân Bektaşiliğinin Kolektif Belleği: Erkânnâmeler ve Türkiye’deki Neşri, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, , Cilt: 15, Sayı: 37, 72-90.
- Sami, Şemseddin. (1989), *Kamus-i Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Soyyer, Y. (2019), *Hünkâr Ansiklopedik Bektaşilik Sözlüğü*, İstanbul: Post Yayın.
- Teber, Ö. F. (2008), *Bektaşî Erkannâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, Ankara: Aktif Yayınları.
- Teber, Ö. F. (2022) Der Beyân-ı Erkân-ı Mücerred-i Bektaşiyân, Ahmet Taşğın, Erdal Aksoy, Abdurrahman Kültür, Hakkı Taşğın, *Yedi İklim Çar Köşede Hacı Bektaş Veli*, Hollanda: Sota Yayınları
- Teber, Ö. F. (2009). Bektaşî Dervişinin Yol Haritası: Bektaşî Erkânnâmeleri, *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, (ed. Filiz Kılıç), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 359-371.
- Uludağ, Süleyman. (2020), Mücerred, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.31, 446-447.

- Uslu, Mustafa. (2000), Hacı Bektaş Veli Gerçeği, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 13, 51-68.
- Ulusoy, A. C. (1986). *Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî-Bektaşî Yolu*, Hacıbektaş: Akademi Matbaası.
- Yaman, Ali. (2007), *Alevilik & Kızılbaşlık Tarihi*, İstanbul: Nokta Kitap.

ÇEVİRİYAZI

(31) Der beyân-ı erkân-ı mücerred-i Bektâşiyân

Evvela meydancı kalkub tâlibi eline alub kapuya geçüb baş kesüb ba'dehu kalkub bu tercümânı okuya. Allah dost Hak hû erenler 'âşıklar sâdıklar yanıklar uyanıkla 'ayn-ı cem sâkinân 'aşk olsun. Ba'dehu varub çerâğı uyara ve bu tercümânı okuya. Allah Allah seyyid-i sâdât muhibb-i sâdât hülâsa-i mevcûdât ber cemâl-i 'Ali kemâl Hüseyin. Ba'dehu kalkub kapuya geçüb bu tercümânı okuya. Çün çerâğ fahr uyandırdık hânedânın 'aşkına Sâkî-i Kevser 'Aliyyi'l-Murtaza'nın 'aşkına hem Hadice Fatıma hayrû'n-nisânın 'aşkına On iki imam velâyet pişvânın 'aşkına Çehârdeh-i ma'sûm pâk âl-i 'abânın 'aşkına Hazret-i

Hünkâr kutb-ı evliyanın 'aşkına haşre dek yansun yakılsun billah ânın 'aşkına ber cemâl-i 'ali kemâl Hüseyin. Mürşîd dahî du'â idüb hû diyeler. Ba'dehu erkânıyla varub niyâz ide. Ândan kapuya geçe. Bu tercümânı okuya. Allah dost hâzır gâ'ib 'ayn-ı cem erenlerin gül cemâllerine 'aşk olsun. Ba'dehu geçüb postunda otura. Rehber dahî kalkub kapuya geçe ve 'özri dileye. Hata tercümânını okuya. Mürşîd dahî 'özri kabul ola deyüb hû diyeler. Ândan rehber erkân ile varub niyâzını tama itdikte tâlib elinden alub taşra çıkara ve tâlibden tığ bendini alub varub mürşide teslim ede. Andan gelüb tâlibin fazlaların çıkarub ve serpuş bağlaya. Bağlarken bu tercümânı okuya. (32) Bismillahirrahmanirrahim. Ya eyyuhellezine emenu kû enfusekum ve ehlikum naren² ve nağfır (yağfır) leküm hatâyâ küm ve senezidü'l-muhsinin.³ Ve andan tâlibin esvâbını alub bunu okuya. Bismillahirrahmanirrahim. Ve izâ şinâ beddelnâ

² Tahrîm suresi 6. ayet bölümü "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun." Tahrîm 66/6

³ Bakara suresi 58. Ayetin son bölümü "Ve "Bizi bağışla." deyin ki Biz de yanlışlarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara daha fazlasını vereceğiz." demiştik." Bakara 2/58

emsâlehum tebdilâ⁴ ber cemâl-i ‘Ali diye. Mürşid dahî tığ bende üç düğüm bağlaya. Andan rehber eline teslim ide. Boynuna taka. Takarken bunu okuya. Bismillahirrahmanirrahim. (Kul) bel millete İbrahim hanifen⁵ ve men dahelehu kâne aminen.⁶ Andan çıkub kapuya getüre ve bu tercümanı okuya. Bismişşah ‘arsâ-i hakda durub dâr-ı irâdetde özüm Hâk dergâh oluben secde ve salatda yüzüm her ne fermân oluben şâh-ı mürüvvetde sözüm muntazır oldu râh izin icâzetde gözüm. ber cemâl-i ‘Ali. Andan esselâmü ‘aleyküm şeri’at erenleri esselâmü ‘aleyküm tarikat pirleri esselâmü ‘aleyküm hakikat şâhları, esselâmü ‘aleyküm ma’rifet kâmilleri özü darda yüzü yerde erenler koç kurbanımız vardır ne buyurursunuz. Allah Eyvallah. Mürşid dahî rüsûm-ı evliyâ üzere ‘ayn-ı cem erenlerin sual itdikde ‘ayn-ı cem erenleri dahî kabulüne rıza virüb mürşid dahî kabulüne du’â idüb Hû diyeler. Rehber tâlibi erkân üzere çeküb mürşide teslim idüb mürşid dahî tâlibi dergûş tutub bunu okuya. fermân-ı celîl kurbân-ı Halîl delil-i Cebraîl tekbir-i İsmâ’il. Subhânallahi **(33)** velhamdülillahi vallahü Ekber velâ havle velâ kuvvete illâ billahi’l-‘aliyyi’l-‘azîm. Allahü Ekber Lâ ilâhe illallahu vallahu ekber. Ve lillahi’l-hamd. Bu telkini ide. Estağfurullah. Min külli zenbin ez-nebtü ‘amden ev hatâ’e ve sirren ve ‘ala niyeten ve etubu ileyhi mine’z-zenbil-lezi lâ a’lemu ve ente ‘allâmü’l-guyûb. Ey tâlib yalan söyleme. Gıybet itme. Şehvet-perest olma. Kibir ve kîn tutma. Haset eyleme. Gördüğün ört. Görmediğin yere el sürme. Sözün geçmediği yere söz söyleme. ‘İbret ile bak. Hilm ile söyle Küçüğe ‘izzet büyüğe hizmet eyle. Akar(?) sâf ol. Hakkı özünde mevcûd bil. Her esrâr erenlere agâh ol. Özünü tarikatde sâbit kadem ol. Rehberin Muhammed ve mürşidin ‘Ali mezhebin Ca’ferî gürûhun nâcî Pîrin Hacı Bektâşi var diye. Andan tâcı giydire. Ve giydirirken bunu okuya. Tekbîr El-

⁴ “Dilediğimizde (onları yok eder) yerlerine benzerlerini getiririz.” İnsan 76/28

⁵ “...hakka yönelen İbrahim’in dinine uyarız.” Bakara 2/135’den bölüm

⁶ “...Oraya kim girse, güven içinde olur.” Al-i İmrân 3/97’den bölüm.

hamdülillahillezi rafa'as-semâi bigayri amedin ve'l-ebrec ve semâvâtî'l-ard ale'l-mâi fücâc. Maraca'l-bahreyni yeltekiyân⁷ hâzâ 'azbun furâtün ve hâzâ milhun ucâc⁸ ve sallallahu alâ seyyidînâ'l-minberi's-sırâc ellezî sâre leyletu'l-isrâ ilâ'l-mirâc merkebu'l-burâk ve melbûsu't-tâc ve alâ âlihi ve ashâbihi ve sellem...(Fakad eftara) Elfi'l-buhûri'l-vehhâcîl-mi'râcî'l-mizâc. Lâ ilâhe illallah emr-i şâh-ı veli hanedân-ı Muhammed 'Ali pîrimiz tâcü'l-ârifîn Hünkâr Hacı Bektâş Veli külli şey'in hâlikun illa vecheh ve ileyhi turce'un.⁹ Elif Lâm Mim. Allahû lâ ilahe illa huve'l-hayyu'l-kayyum¹⁰ Veliyyi Nebiyyi **(34)** henedân-ı âl-i 'abâ. 'Azimet tekbîr. Allahü Ekber lâ ilâhe illallahu vallahu ekber. ve lillahil hamd deyüb erenler Hû diye. Andan arkasında vaslın giydiricek bunu okuya. Siyabu sundusin hudrun ve istebrakun ve hullu esavira min fiddah, ve sekahum rabbuhum şaraben tahura.¹¹ Tekbîr. Allahü Ekber lâ ilahe illallahu vallahu Ekber ve lillahil hamd. Havâlet erenlere Hû diye. Andan tığbendi bağlaya. Bunu okuya. Bismillahirrahmanirrahim. Ya eyyuhellezine amenusbiru ve sabiru ve rabitu vettekullahe leallekum tuflihun.¹² Va'tasımu bi-hablillahi cemi'an¹³ Bismillah 'ale't-tevfîk velhamdülillah 'ale't-tahkîk ve neşeddehu hazâ şedd bi'l-erkânî't-tarîk vallahu min verâ'ihim muhitun bel hüve kur'an-ı mecîd fî levh-i mahfuz

⁷ “(Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar.” Rahman 55/19

⁸ “O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerinki tuzlu ve acı olan.....” Furkân 25/53 den bölüm.

⁹ “.....O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. O'na döndürüleceksiniz.” Kasas 28/88 den bölüm

¹⁰ “Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur.....”Bakara 2/255

¹¹ “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.” İnsan 76/21

¹² “Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” Al-i İmrân 3/200

¹³ “Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın.....” Al-i İmrân 3/103 den bölüm

tekbîr Allahü Ekber lâ ilahe illallahu vallahu ekber ve lillahi'l-hamd havâlet erenlere hû diye. Andan elini eline ala ve bunu okuya. İnnellezine yubayiuneke innema yubayiunallah, yedullahi fevka eydihim, fe men nekese fe innema yenkusu ala nefsih, ve men evfa bi ma ahede aleyhullahü fe se yu'tihi ecren azima.¹⁴ Ya eyyuhellezine amenuttekkullahe, ve'l- tenzur nefsün mâkaddemet ligadin vettekullahe innallahe habirun bima ta'melûne.¹⁵ Ya eyyuhellezine amenu tubü ilallahı tevbeten nasuhan¹⁶ vallahu yuhıbbü't-tevvabin ve yuhıbbü'l-mütetahhirine. Elhamdülillahillezi lâ yebkâ illa vecheh lâ yekumû melekü lehü'l-mülkü ve lehü'l-hükmü ve ileyhi turce'ûn. Allahümme sallı 'ala seyyidina Muhammed ve 'Ali ve Hadice ve'l-Fatıma ve'l-Hasan ve'l-Hüseyin (35) ve Zeynel 'Abidin ve'l-Bâkır veve's-Sâdık ve'l-Kâzım ve'l-Musa ve't-Takî ve 'Ali Nakî ve Hasani'lAskerî ve'l-Mehdi ellezi hüccetü'l-kâ'im yezribü bi's-seyfiLhükm-i ezeliyen salavatullahı ve selâmuğu ve razvan-Allahü Te'alâ aleyhim ecma'in. Hüvallahü 'ala nekulü vekîl ve in tevellev kemâ tevelleytüm min kablü yü'azzibiküm 'azâben elima. Ve sallallahü 'ala Muhammed ve alihi ve hayr-i ashâbihi ecma'in. Bi hürmetike yâ erhamer-rahimin. Andan tâlibi mürşid rehberle teslim ide. Rehber dahî alub kapuya geçe. Ve bu tercümânı okuya. Hamdullah vasıl-ı dîdâr-ı hak olduk bu gün Gel müşekkel hal olub esrâr-ı hak olduk bu gün, Bade-i 'aşk-ı ilahı suyuyla nûş ittik bu gün, Mâsuvâdan kim geçüb mest-i iyd olduk bu gün, ber cemâl-ı 'Ali kemâl Hüseyin. Mürşid dahî du'â idüb hû diyeler. Andan rehber tâlibi mürşid önüne çeküb niyâz ideler. Niyâz iderken bunu okuya. Ve lillahil meşriku vel magribu fe

¹⁴ “Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükafat verecektir.” Fetih 48/10

¹⁵ “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” Haşr 59/18

¹⁶ “...Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin.” Tahrir 66/8'den bölüm.

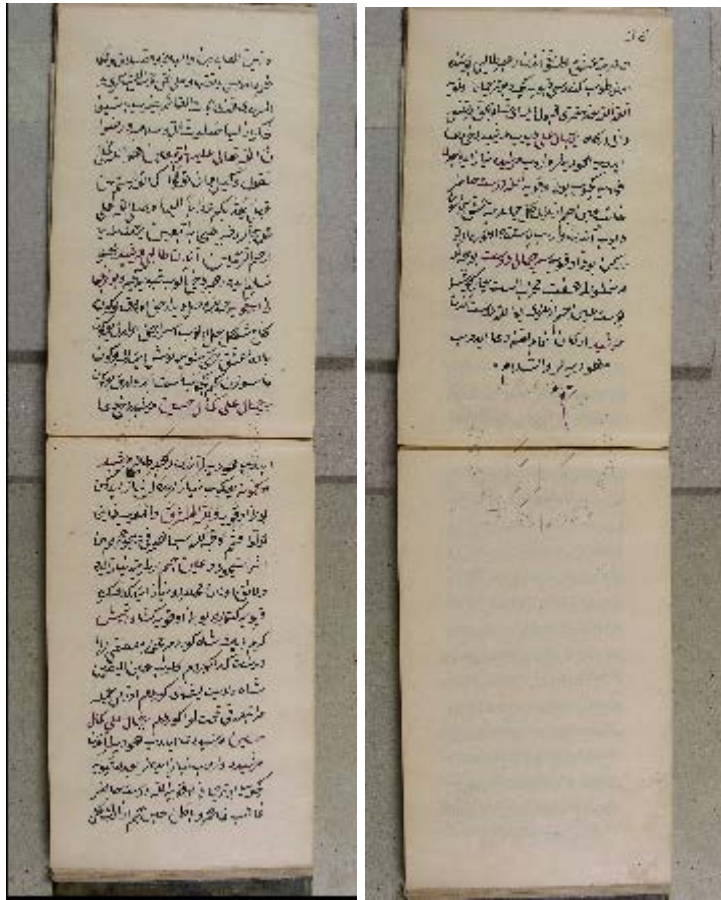
eynema tuvellu fe semme vechullah.¹⁷ Simahüm fî vucûhihim min eseris sucud.¹⁸ Ve ‘ayn-ı cem erenlerine niyâz ide. Ve la’ik olan mahallerde niyâz itdikden sonra kapuya getüre. Bunu okuya. Küşâd itmiş kerem bâbın şâh gördüm Muhammed Mustafâ’yı dost geda gördüm gelüb ‘aynü’l-yakîn şâh-ı velâyet pişvâyı gördüm. Özümü cemile merâtibla gî taht-ı livâ gördüm. Ber cemâl-i ‘Ali kemâl Hüseyin. Mürşîd du’â idüb Hû diyeler. Andan mürşide varub niyâz ideler. Ba’dehu kapuya geçüb bu tercümânı okuya. Allah dost hâzır gâ’ib zâhir ve bâtın ‘ayn-ı cem erenlerin gül (36) cemâllerine ‘aşk olsun. Andan rehber tâlibi postunda oturtub kendüsü kapuya geçe ve bu tercümânı okuya. Allah Allah hizmetimizi kabul eyle ey şâh be-hakk-ı Murtaza ve Al-i dergâh ber cemâl-i ‘Ali deyüb mürşîd dahî du’a idüb Hû diyeler. Varub mürşide niyâz ide. Ba’dehu kapuya geçüb bunu okuya. Allah dost hâzır gâ’ib ‘ayn-ı cem erenlerin gül cemâllerine ‘aşk olsun deyüb andan varub postunda otura. Otururken bunu okuya. Sırr-ı cemâl dost bi-vech-i Âdem hutut-ı heft-i mihrâb-ı elest çâr-gûşa-i post ‘ayn-ı cem erenlerin Eyvallah dost. Andan mürşîd erkân tamamlığına du’â idüb hû diyeler ves-selâm.

¹⁷ “Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır...” Bakara 2/115'den bölüm.

¹⁸ “...Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir...” Fetih 48/29'dan bölüm.

XVI. YÜZYIL MENTEŞE SANCAĞI'NDA BİR YÖRÜK TAİFESİ: İSKENDER BEY YÖRÜKLERİ

Serkan SARI¹

1. GİRİŞ

Yörük adlandırması, Türklerin Anadolu coğrafyasına yerleşme dalgalarının başlaması ve aynı zamanda bu kitlelerin yerleşik hayata geçiş sürecinin hızlanmasıyla birlikte ortaya çıkan ayırt edici bir sosyal kategori olarak şekillenmiştir. Bu minvalde, eski geleneksel yaşam tarzlarını ve konar-göçer pratiklerini sürdürme eğiliminde olan Türkmen zümreleri, belirli bir tarihsel sürecin ardından Yörük olarak anılmaya başlanmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin inkişafı, Anadolu'daki içtimai ve siyasi yaşamın köklü ve sağlam bir zemine yerleşmesine olanak tanımıştır. Genç ve dinamik yapısıyla öne çıkan Türkiye Selçukluları, Anadolu'yu konargöçer taifeler için yeni ve kalıcı bir yurt haline getirmiş ve burayı hızla gelişen bir kültür coğrafyasına dönüştürmüştür. XI. yüzyılın sonları itibariyle, göçebe Türkmen kitleleri Türkistan ve Horasan bölgelerinden ayrılarak Anadolu'ya doğru akın akın gelmeye başlamışlardır. Harezm, Horasan ve Azerbaycan gibi kadim Türk yurtlarından Anadolu'ya akın eden bu gruplar arasında, çok sayıda mutasavvıf, âlim ve sanatkâr da yer almaktaydı.

Konargöçer kabilelerinin Anadolu'nun değişik bölgelerine yayıldığı süreçle hemen hemen eş zamanlı olarak, stratejik önemi

¹ Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ORCID: 0000 0002-4919-6337.

haiz bazı merkezlerde tekkelerini tesis eden şeyhler ve kolonizatör dervişler, irşat faaliyetlerine başlamışlardır. Bu zümreler de Anadolu coğrafyasını bir ağ gibi sararak manevî nüfuzlarını tesis etmeye başlamışlardır. Bu manevî önderlerin yapıcı ve yönlendirici katkıları sayesinde, bir taraftan Anadolu’da Türk siyasal varlığının teşekkülü sağlam temeller üzerine inşa edilirken, diğer taraftan İslâm’ın yayılmasıyla birlikte millî birlik ve bütünlüğün korunması mümkün hâle gelmiştir. Anadolu’da değişik bölgelere yerleşen tarikat zümreleri, özellikle idareci çevreler başta olmak üzere geniş halk kesimleriyle yakın ilişkiler tesis etmiş; böylece dinî, sosyal ve kültürel etkileşimin sürekliliğini sağlayan önemli aracı unsurlar olarak işlev görmüşlerdir. Tarikat zümrelerinde olduğu gibi, medrese ve diğer içtimaî müesseseler de ağırlıklı olarak şehir merkezlerinde teşekkül etmiştir. Bu durum, şehir ahalisinin göçebe yahut kırsal bölgelerde yaşayan topluluklara kıyasla daha gelişmiş bir dinî kültür ve bilgi birikimine sahip olmasına yol açmaktaydı. Buna karşılık, şehir merkezlerinden uzak sahalarda ikamet eden, dinî bilgileri görece sınırlı olmakla birlikte gelenek ve göreneklerine son derece bağlı Türkmen toplulukları, kendi içlerinden yetişen şeyh ve dervişleri manevî rehber olarak benimsemekte; gündelik hayatlarını ve toplumsal pratiklerini büyük ölçüde bu önderlerin yönlendirmeleri doğrultusunda sürdürmekteydiler (Özköse 2003, s. 254).

Bahsedilen dervişlerin Anadolu coğrafyasındaki yerleşim bölgeleri ile konar-göçer Türkmen topluluklarının yerleşim sahaları arasında dikkat çekici bir benzerlik görülmektedir. Bu dervişler, tekke ve zaviyelerini tesis ettikleri bölgelere kendileri yerleşmekle kalmamış, akraba toplulukları ve bu dervişlere bağlı cemaatler de zamanla bu bölgelere göç ederek yerleşmişlerdir. Böylece, dervişlerin ve onların müritlerinin yerleşim alanları, hem manevî bir nüfuz merkezi haline gelmiş hem de sosyal ve kültürel anlamda bir bağlanma noktası oluşturmuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti, Alaaddin Keykubat idaresi altında en parlak ve müreffeh dönemini tecrübe etmiştir. Ancak onun vefatını takiben tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde bu tablo olumsuz bir yöne kaymıştır. Bu dönemde ortaya çıkan iç karışıklıklar ve talihsiz siyasi gelişmeler, devletin süratle gerileme safhasına girmesine yol açmıştır. Bu gerilemenin nihai ve dönüm noktası ise, 1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Bozgunu olmuştur. Bu ağır askerî mağlubiyetin ardından devlet bir daha toparlanamamış ve çöküş süreci başlamıştır (Sevim, Merçil 1995, s. 470) . Söz konusu yenilgiden sonra tahta çıkan sultanların büyük ölçüde Moğol nüfuzu altında kaldıkları görülmektedir. Bu dönemde Anadolu'daki Türkmen unsurların, Moğollara ve onların desteklediği Selçuklu sultanlarına karşı mücadeleye girişmeleri dikkat çekicidir. Türkmenlerin bu tavrında, merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte belirginleşen bağımsızlık ve serbest hareket etme arzularının belirleyici rol oynadığı söylenebilir. 1302'de Moğolların doğrudan II. Mesud'u tahta çıkarması Selçuklu tahtına ilişkin son belirgin hadiselerden biridir. Ardından, 1304'te Moğol tahtına geçen Sultan Muhammed Olcaytu, Anadolu'da artan kargaşa ve huzursuzluğu kontrol altına almak amacıyla İrincin Noyan'ı Anadolu valisi olarak atamıştır. Bu atama ile birlikte, Türkiye Selçuklu Devleti'nin artık siyasî ve idarî bakımdan işlevini büyük ölçüde yitirmiştir (Turan 1993, s. 514).

Moğol saldırıları sonrasında Anadolu'ya yönelen göç hareketlerine dair Osman Turan'ın yaptığı şu tespit özellikle dikkat çekicidir: *“Moğol istilasını önünde kıldan kurtulan insanların ve hususiyile göçebelerin dalgalar halinde Anadolu'ya göçmeleri Türkiye için bir bakıma Moğol felaketinin müspet bir neticesi olarak kayda şayandır. Gerçekten Moğol saldırıları ile Selçuklu devrine benzer bir nüfus akınının bu memlekete vuku bulması, Türkiye tarihinde yeni bir amil olarak üzerinde durmayı gerektirmektedir. Zira Moğol istilasını altında Selçuklu devleti*

çökerken yeni gelen büyük Türkmen kitleleri Anadolu'nun fethini ve Türkleşmesini ikmal ediyor; Türkiye ve Türkler de yeni bir hayatiyete kavuşuyor; Anadolu son sözünü söylemeğe hazırlanıyordu. Malazgirt zaferini müteakip Türkistan nasıl bir insan selini Anadolu'ya akıtıyordu ve Moğol istilası da hemen aynı derecede bir nüfus hareketini bu ülkeye doğru zorlamış ve sevk etmişti” (Turan 1993, s. 506).

Moğol saldırılarının ardından Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezî otoritesinin ve siyasi hâkimiyetinin belirgin bir zafiyete uğradığı açıkça müşahade edilmektedir. Bu zaafiyetin somut bir yansıması olarak, 1262 senesinde Moğol desteğini arkasına alarak iktidarı ele geçiren IV. Kılıç Arslan ile hükümlanlık üzerinde meşruiyet iddiasını sürdüren II. İzzeddin Keykâvus arasında son derece sert bir taht mücadelesi yaşanmıştır. Moğol baskısından kaçarak Anadolu'ya sığınan ve bu istilacı güce karşı derin bir husumet besleyen Türkmen zümreleri, Moğollara karşı direniş sergileyen II. İzzeddin Keykâvus'un safında yer almış ve onu aktif olarak desteklemiştir. Buna karşılık, Tatar unsurlarına dayanarak iktidarını sürdürmeye çalışan IV. Kılıç Arslan'ın saltanatını meşru kabul etmemişlerdir.

Türkmenlerin bu net ve kararlı siyasi tutumunda, söz konusu hanedan içi tercihler kadar, zümrelerin giderek belirginleşen bağımsızlık arzularının da temel bir motivasyon olduğu kuşkusuzdur. Bu bağlamda, siyasi arenada güçlenen ve bağımsızlık eğilimi gösteren Türkmen zümreleri içerisinde en güçlü olanları, Batı Anadolu'da Denizli, Honaz ve Dalaman havalilerinde yurt edinerek beylikler tesis eden konar-göçer topluluklar oluşturmuştur. Bu durum, Anadolu Selçuklu merkezî otoritesinin çözülüşüyle birlikte Anadolu Beylikleri Dönemi'nin fiilen başladığının bir göstergesidir (Turan 1993, s. 514)

Moğollar karşısında alınan mağlubiyetler sonrasında Selçuklu merkezî idaresinin zayıflaması ve buna paralel biçimde

Anadolu genelinde asayişin bozulması, ciddi bir güvenlik boşluğu ortaya çıkarmıştır. Bu güvensiz ortam karşısında halk, ya askerî ve siyasî bakımdan güçlü yerel beylerin himayesine sığınma yolunu tercih etmiş ya da hem dinî hem de siyasî nüfuz sahibi olan tasavvuf önderlerinin etrafında toplanarak kendileri için bir güven ve istikrar zemini oluşturmaya çalışmıştır.

Beylikler dönemi, Anadolu coğrafyasının kesin biçimde Türkleşmesi ve Türk kültürünün bu topraklara kalıcı olarak yerleşmesi açısından son derece mühim bir safhayı temsil etmektedir. Bu süreç zarfında, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki askerî ve siyasi direnişi büyük ölçüde kırılmıştır.

Moğol istilasının ardından Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezî otoritesinin çözülmesi ve yerini yerel beyliklerin (Uç Beylikleri) alması, teorik olarak Bizans İmparatorluğu'na kısa süreli bir nefes alma ve toparlanma imkânı tanımış gibi görünse de, imparatorluğun o dönemde içinde bulunduğu derin siyasi, askerî ve iktisadi zafiyetler bu durumdan etkin biçimde yararlanmasını engellemiştir. Nitekim Bizans'ın, söz konusu sınır bölgelerinde teşekkül eden ve giderek güçlenen Türkmen beyliklerine karşı sevk edebileceği güçlü ve düzenli bir askerî kuvveti neredeyse mevcut değildi (Baştav 1989, s. 18). Bu elverişli siyasi ve askerî şartlar altında, uç bölgelerinde teşekkül eden beylikler, zamanla hem askerî açıdan güçlenip hem de ticari ve fetih faaliyetleri yoluyla zenginleşirken, söz konusu sahalar, konar-göçer Türkmen toplulukları için de önemli bir yerleşim ve faaliyet alanı hâline gelmiştir. Bu hareketlilik, Beyliklerin kısa sürede Batı ve Kuzey Anadolu içlerine doğru yayılmasını hızlandırmıştır.

Bu çerçevede söz konusu anlayış, hem Anadolu'nun Türkleşmesinde hem Osmanlı Beyliği'nin kuruluş ve gelişme sürecinde hem de Anadolu sahasında Türk devletleri arasında cereyan eden hâkimiyet mücadelelerinde sürekli olarak

belirleyici olmuştur. Genel hatlarıyla ananevî Türk değerler manzumesine dayanan bu zihniyet, özelde ise konar-göçer kültürün şekillendirdiği dinamik bir dünya görüşünü yansıtmaktadır.

2. İSKENDER BEY YÖRÜKLERİ

İskender Bey Yörükleri Menteşe Sancağında kayıtlara geçen Yörük taifeleri içerisinde dikkati çeken bir taifedir. Osmanlı devrine ait tahrir defterleri incelendiğinde Menteşe Sancağının Yörüklerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölge olması nedeniyle önem arz etmektedir. Menteşe, Anadolu'nun güneybatı uzantısında konumlanmış coğrafi bir bölgeyi ifade etmekte olup, adını Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nun merkezî otoritesinin çözülüşünü müteakiben bu sahada teşekkül eden yerel siyasi teşekkül olan Menteşeoğulları Beyliği'nden almıştır (Darkot 1979, s. 722)

Menteşe adının şahıs ismi olarak kullanıldığı bilinmekle birlikte, bu adın yer adı olarak farklı bölgelerde sıkça karşımıza çıkması, tek başına onun doğrudan bir kabile adı olduğuna hükmetmeye imkân vermez. Zira söz konusu adlandırma, Hacı Bektaş Menkıbesi'nde geçen ismin tarihsel ve kültürel etkisine dayandırılabilceği gibi, Menteşe yöresinden gerçekleşen daha sonraki göç hareketleriyle de ilişkilendirilebilir. Bu çerçevede, başlangıçta bir şahıs adı olarak kullanılan *Menteşe* isminin, göç eden topluluklar vasıtasıyla zamanla Küçük Asya'nın muhtelif bölgelerine yayılarak yer adı hâlini almış olması ihtimali göz ardı edilmemelidir (Witteck 1986, s. 28). Günümüzde Menteşe Beyliği'nin teşekkül sürecine dair kesin ve açık bilgiler mevcut değildir. Bu sahayı fetheden Türkmen unsurların Anadolu'ya hangi güzergâh üzerinden ulaştıkları hususu da tartışmalıdır. Nitekim söz konusu grupların, göç hareketlerinin Doğu Anadolu'dan batıya doğru planlanması neticesinde Türk ve Rum

hududunun Kütahya'dan başlayarak Denizli, Davraz ve Fethiye bölgelerine uzandığı bir dönemde bölgeye intikal etmiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Bunun yanı sıra, Akdeniz kıyılarında Finike ve Mekri civarlarından deniz yoluyla bölgeye ulaşip kuzeye doğru ilerleyerek, doğudan gelen Türkmenlerle birleşerek eski Karya bölgesini ele geçirmiş olmaları da muhtemel senaryolar arasında yer almaktadır. Ancak mevcut kaynaklar ışığında, bu ihtimallerden hangisinin belirleyici olduğu hususu henüz açıklık kazanmış değildir (Uzunçarşılı 1978, s. 724).

Menteşe Beyliği'ni kuran Türkmen unsurların, Türkiye Selçuklularının hâkimiyetinde bulunan Pamfilya (Antalya) ve Likya kıyılarından deniz yoluyla bu bölgeye intikal ettikleri; buradan itibaren Rum unsurlar aleyhine olacak şekilde iç kesimlere, yani karaya doğru ilerledikleri ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, gerileme sürecindeki Bizans donanmasına mensup bazı denizcileri de yanlarına alarak deniz sahasında da faal oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim beyliğe adını veren Mentese'nin kaynaklarda "*Salpakis*", yani *Sahil Beyi Mentese* olarak anılması, söz konusu değerlendirmeyi güçlendiren önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır (Uzunçarşılı 1988, s. 70).

Menteşe Bölgesinde Osmanlı'nın klasik döneminde kayıtlara geçen yörük taifelerinin çokluğu dikkati çekmektedir. İskender Bey Yörükleri bölgede bulunan yörük taifeleri içerisinde önemli bir grubu oluşturmaktadır. İskender Bey Cemaati defterlerde mukataa olarak kaydedilmiştir. Mukataa, devlet hazinesine gelir sağlayan başlıca mali araçlardan biri olarak tanımlanabilir. Bu sistem, devlete ait bir arazi ya da varidatın belirli bir bedel karşılığında kiraya verilmesi veya süreli olarak tasarrufa bırakılması esasına dayanır. Mukataa uygulamasının İslâm devletlerinde erken dönemlerden itibaren bilindiği ve kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı mali yapısı içinde ise mukataalar; devlet gelirlerinin tahsili, tekel kapsamına alınmış

işletmelerin idaresi, yeraltı kaynaklarından devlete ait payın toplanması ya da bu kaynakları işletenlerden çıkarılan madenlerin devlet adına satın alınmasına yönelik tekel düzenlemeleri şeklinde işleyen üretim ve gelir birimleri olarak karşımıza çıkar. Devlet, ziraî, ticarî ve sınaî nitelikte gördüğü çeşitli faaliyetleri ve hatta bazı cemaatlara ait gelirleri dahi mukataa kapsamına alabilmekteydi. Bu gelir kaynaklarını kiralayarak işleten kişilere ise “mültezim” adı verilirdi. Mukataanın büyüklüğü ve niteliğine bağlı olarak mültezim tek bir kişi olabileceği gibi, bir ortaklık şeklinde de ortaya çıkabilmekte; ayrıca birden fazla mukataa, tek bir mültezimin uhdesine bırakılabilmekteydi (Genç 2020, s. 129).

Çalışmaya konu olan Yörük taifesine adı verilen İskender Bey’in kimliğiyle ilgili, kaynaklarda açıklayıcı bir bilgi mevcut değildir. XVI. Yüzyıla ait kaynaklarda cemaat bu adla kaydedilmiştir. Bu nedenle Yörük taifesine adını veren İskender Bey’in, cemaatin mukataa kapsamında kendisine tevcih edildiği bir mültezimden ziyade, söz konusu cemaatin ileri gelen beylerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1532 tarihli tahrir kayıtları incelendiğinde, adı geçen aşirete bağlı olarak kaydedilen Peçin Kazası’na tâbi İskender Bey Tiri’nin, Mentеше adıyla da anıldığı açıkça görülmektedir (TD 176, s. 24).

Sancak dâhilinde belgelere yansıyan Yörüklerin, cemaatler şeklinde teşkilatlandığı görülmektedir. Tahrir defterlerinden anlaşıldığı üzere, büyük aşiretler kendi içlerinde bölük ve tir adı verilen daha küçük alt gruplara ayrılmaktadır. Arapçada “ok” anlamına gelen tir kelimesi, Anadolu’da ise “küçük parçalara bölünmüş toprak veya evlek, üzeri ince toprakla kaplı taşlık ve kayalık alan, patlamış pamuk kozası ya da büyük heybe” gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır (Derleme Sözlüğü, C. X, s. 3966). Bu çerçevede, defterlerde tir teriminin Yörük taifelerine bağlı alt birimleri ifade etmek üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1517 tarihli defter kayıtları değerlendirildiğinde, İskender Bey Cemaati'ne on tirin bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu cemaate tâbi tirlere ise Peçin, Çine, Muğla ve Mekri kazaları arasında dağınık bir yerleşim ve idari yapı sergilediği görülmektedir. Kayıtlarda aşirete tabi tirlere kaydedilirken zaman içerisinde adlarında değişimler olduğu görülmektedir. Bu durum belgelerde “nam-ı diğer” tabiriyle izah edilmiştir. 1517 tarihli defterde, aşirete tabi üç Zekeriyyalı Tiri kaydedilmiştir. Bahsedilen isimle kaydedilen tirlere ilkinin diğer adının Delüler, diğerinin Pir Hasan veled-i Yakub olduğu anlaşılmaktadır. Diğer tirin ise Eyerciler Tiri ile sakin olduğu belirtilmiştir.

Defter kayıtlarının incelenmesi, bağlı tirlere tek bir idareciye bağlı olmadığını ortaya koymaktadır. Buna göre, tüm tirlere yöneten merkezi bir cemaat liderinden ziyade, bir ya da birkaç tiri idare eden ve defterlerde mir-i tir olarak kaydedilen yöneticilerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu cemaatlara bağlı olarak kaydedilen tirlere farklı kazalara tâbi tutulduğu görülmektedir. Hatta bazı durumlarda, söz konusu tirlere bağlı oldukları kazalar ile fiilen bulundukları kazaların birbirinden farklı olduğu da defter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu durumda, tirlere aynı cemaat içerisinde bir arada gösteren unsurun ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu birlikteliğin ya soy bağına dayandığı ya da Osmanlı idaresinin Yörükleri daha etkin bir biçimde denetleyerek vergi tahsili ve benzeri idari işlemleri kolaylaştırma amacı taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu birlikteliğin yalnızca soy birliği ile açıklanması yeterli görünmemektedir.

1517 yılı kayıtlarına göre cemaatin toplam 522 hane olarak tespit edildiği anlaşılmaktadır. Kaydedilen hanelere 26'sı çift, 69 hanesi nim çift, 225 hane bennak ve 172 hane de kara kaydedilmiştir (TD 61, s. 24). Bu defterde toplam hane

sayısının %5'i çift, %13'ü nim çift, % 49'u bennak ve % 33'ü kara kaydedilmiştir.

1532 tarihine ait kayıtlar incelendiğinde, cemaate tabi on bir kol görünmektedir. Bahsedilen kayıtlarda aşirete tabi olarak yazılan bir İskender Bey Tiri daha kaydedilmiştir. Yeni kaydedilen tirin diğer namının Menteşe olduğu anlaşılmaktadır. Aşiretin kaydedilen hane sayıları 1517 senesine ait defterle karşılaştırıldığında sayısının % 34 arttığı belirlenmiştir. 1532 tarihli kayıtlarda cemaatin toplam hane sayısı 661 olarak tespit edilmiştir. 1532 tarihli kayıtlarda tespit edilen hanelerin 91 hanesi çift kaydedilmiş olup, bu rakam toplam hane sayısının % 14'üne tekabül etmektedir. 1517 tarihli defterle karşılaştırıldığında çift kaydedilenlerin oranında % 9 artış olmuştur. Bahsedilen defterde, 46 hanenin de nim çift kaydedildiği görülmektedir. Nim çift yazılan hanelerin, toplam hane sayısının % 7'sini oluşturduğu anlaşılmaktadır. 1517 senesi kayıtlarıyla karşılaştırıldığında nim çift yazılanların oranında % 6'lık bir azalma görülür. Nim çift kaydedilenlerin sayısında görülen azalmayı çift yazılanlardaki artışla açıklamak mümkündür. 1532 tarihli defterde bennak kaydedilen hanelerin sayısı 382, kara kaydedilenlerin sayısı da 142'dir (TD 176, s. 24). Toplam hane sayısına içerisinde bennak kaydedilenlerin oranı % 58, kara yazılanları ise % 21'dir. Bir önceki defterle karşılaştırıldığında ise bennakların oranında % 9 artış varken kara sayısı % 12 azalma olduğu görülmektedir.

1563 senesine ait defterde incelendiğinde aşiret on bir tirden oluşmaktadır. Ancak 1532 tarihli kayıtlarda Menteşe adıyla da anıldığı anlaşılan İskender Bey Tir'i bu defterde görülmemektedir. 1517 ve 1532 tarihli defterlerde yazılan Eyerciler Tiri'nin bu defterde yer almadığı görülmektedir. Bahsedilen tirlerin yerine Hızır veled-i Hamza ve Hüseyin veled-i Ma'nisalı Tirleri kaydedilmiştir (TD 337, s. 30b-31b). Bu kayıtlarda görülen durumu tirlerin adının değişmesi olarak

yorumlamak yanlış olmasa gerektir. Bahsedilen tirlerin yöneticileri olanların adıyla anıldığı anlaşılmaktadır. Kayıtlar incelendiğinde bahsedilen isimlerin tire tabi kaydedilen haneler içerisinde olduğu ve “mir-i tir” oldukları anlaşılmaktadır. Hüseyin veled-i Ma’nisalı çift olarak, Hızır veled-i Hamza da bennak kaydedilmiştir. Kayıtlardan Ak Koç Tiri’nin yeni “ser-i tirinin” Bektaş veled-i İlyas Kethüda olduğu anlaşılmaktadır (TD 176, s. s. 20-22).

1563 senesine ait defterde İskender Bey Yörüklerinin toplam 792 hane olarak kaydedildiğini görmekteyiz. Aşirete tabi kaydedilen haneler içerisinde 90 hane çift, 81 hane de nim çift kaydedilmiştir. kayıtlarda bennak kaydedilen hanelerin sayısının 356 ve kara kaydedilenlerin toplamının da 265 olduğu görülmektedir (TD 337, s. 31b).

Gelirleri mukataa olarak verilen İskender Bey Yörüklerinin vergileri incelendiğinde, ağnam resmi en önemli kalemi oluşturmaktadır. Defterler incelendiğinde ağnam resminin yanında çift, nim çift, bennak ve kara resmi, kovan resmi, cürm ü cinayet ve bad-ı heva resmi dikkati çekmektedir.

1517 senesine ait defter incelendiğinde, İskender Bey Cemaati’nin ödemekle mükellef olduğu vergi toplamının 33500 akça olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bahsedilen defterde, 5763 akçe çift, nim çift, bennak ve kara resmi kaydedilmiştir. kaydedilen tutar içerisinde, toplam verginin %3’lük kısmını çift kaydedilenlerin ödediği vergiler oluşturmaktadır. Nim çift kaydedilenlerin ödediği vergide, toplam vergi tutarının % 3’üne tekabül eder. Kaydedilen toplam verginin % 8’ini kara resmi, %3’ünü de kara resmi oluşturmaktadır. Defterde kaydedilen vergi toplamının geriye kalan % 83’lük bölümü ise ağnam, kovan ve arusiyye vergileri ile cürm ü cinayet ve bad-ı heva vergileri oluşturmaktadır (TD 61, s. 24).

1532 senesine ait defter incelendiğinde cemaatin vergisinin 36616 akçaya yükseldiği görülmektedir (TD 176, s. 24). 1517 senesine ait vergi toplamıyla karşılaştırıldığında % 9'luk bir artış görülmektedir. Bu artışın sebebi çift, nim çift, bennak ve kara resminden kaynaklanmaktadır. 1532 senesinde bu guruptan alınan vergiler toplamı 9221 akça tutmaktadır.

İskender Bey Yörüklerini ile ilgili kayıtlar incelendiğinde, 1563 senesinde kaydedilen vergi toplamı 35000 akçaya düşmüştür (TD 337, s. 31b). Defterde kaydedilen bu düşüş ilginçtir. Eski kayıtlarla karşılaştırıldığında vergi toplamında görülen düşüşe rağmen çift, nim çift, bennak ve karalardan alınan vergi toplamında 1532 yılına göre bir artış söz konusudur. Toplam vergi tutarının % 29'u şahıs vergisi olarak niteleyebileceğimiz vergiler oluşturmaktadır. Bu tarihte alınan verginin % 19'luk kısmını şahıs vergileri olarak kaydedilen vergiler oluşturmaktadır. Aşirete vergi olarak kaydedilen tutarın % 71'lik kısmı ise başta ağnam resmi olmak üzere, kovan ve arusiyye vergileri ile cürm ü cinayet ve bad-ı heva vergileri oluşturmaktadır.

Aşiretin vergi toplamaları karşılaştırıldığında bahsedilen üç ayrı defterde, vergi tutarları karşılaştırdığımızda toplamda bir artış söz konusudur. Lakin bu artış, hane sayısındaki artışla orantılı değildir. 1517 ve 1532 seneleri hane sayılarına baktığımızda, 1532 senesinde hane sayısının % 34 arttığı görülmektedir. Toplam vergi tutarındaki artış oranı ise % 9'dur. 1532 ile 1563 yılları karşılaştırıldığında da, 1563'de hane sayısının % 20 arttığı görülmektedir. Bu yıllar arasındaki vergi toplamalarını karşılaştırdığımızda ise % 4'lük bir düşüş söz konusudur. Bahsedilen vergi tutarındaki artış ve eksilmeler yalnızca vergiyi tahsil edenle ve devletin gelirleri ile ilgili olarak düşünülmemelidir. Vergiyi ödemekle mükellef grupların da kazançlarındaki artış ve düşüşle alakalı bir husustur.

Tablo I. 1517 Senesi İskender Bey Cemaati Hane Sayıları

Cemaatin Adı	Çift	Nim	Bennak	Kara	Tabi
Ak Hoca	1	1	8	11	Peçin
Bucak	2	14	12	12	Peçin
Dirmillü	1	28	34	32	Muğla
Eyerciler	-	-	52	37	Peçin
Has Paşa	-	-	11	8	Mekri
İskender Bey	1	8	26	7	Çine
Nasuh	1	3	33	12	Çine
Zekeriyyalu	3	5	18	23	Peçin
Zekeriyyalu	-	-	21	18	Peçin
Zekeriyyalu	-	2	22	13	Peçin

Tablo II. 1532 Senesi İskender Bey Cemaati Hane Sayıları

Cemaatin Adı	Çift	Nim	Bennak	Kara	Tabi
Ak Hoca	8	6	19	4	Peçin
Bucak	4	3	30	6	Peçin
Dirmillü	28	6	16	2	Muğla
Eyerciler	-	-	93	50	Peçin
Has Paşa	3	5	12	2	Mekri
İskender Beğ	9	7	28	11	Peçin
İskender Bey	6	8	57	15	Çine
Nasuh	1	3	42	14	Çine
Zekeriyyalu	13	2	28	8	Peçin
Zekeriyyalu	11	4	24	11	Peçin
Zekeriyyalu	8	4	36	22	Peçin

Tablo III, 1563 Senesi İskender Bey Cemaati Hane Sayıları

Cemaatin Adı	Çift	Nim	Bennak	Kara	Tâbi
İskender Bek	5	3	7	5	Çine
Nasuh	9	5	34	10	Çine
Dirmillü	17	20	27	47	Muğla
Zekeriyyalu	2	8	41	30	Peçin
Tir-i Zekeriyyalu	25	16	75	73	Peçin
Bucak	3	9	5	14	Peçin
Ak Koca	3	13	23	10	Peçin
Hüseyin veled-i Ma'nısalı	9	2	22	8	Peçin
Hızır veled-i Hamza	8	4	73	35	Peçin
Haspaşa	--	1	13	9	Mekri
Zekeriyyalu	12	1	24	24	Peçin

3. SONUÇ

Çalışma da, XVI. yüzyılda Menteşe Sancağı'nda kayıtlara geçen İskender Bey Yörükleri'ni tahrir defterleri ışığında ele alarak, söz konusu Yörük taifesinin demografik yapısını, idarî teşkilatlanmasını ve iktisadî durumunu ortaya koymayı amaçlamıştır. İncelenen 1517, 1532 ve 1563 tarihli defterler, İskender Bey Yörükleri'nin hem nüfus hem de idarî yapılanma bakımından dinamik ve değişken bir karaktere sahip olduğunu açık biçimde göstermektedir.

Defter verileri, İskender Bey Yörükleri'nin tek merkezli bir idarî yapıdan ziyade, tir esasına dayalı çok parçalı bir organizasyon sergilediğini ortaya koymaktadır. Tirlerin farklı kazalara dağılmış olması ve her birinin ayrı mir-i tirlere tarafından idare edilmesi, cemaat yapısının esnek ve yer yer dağınık bir karakter taşıdığını göstermektedir. Bu durum, Yörük cemaatlerinin yalnızca soy bağı temelinde değil, Osmanlı idarî ve malî sisteminin ihtiyaçları doğrultusunda da şekillendirildiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla tirlere aynı cemaat çatısı altında bir araya getiren unsurun, sadece etnik veya soy temelli bir birliktelik değil, aynı zamanda devletin vergi tahsilini ve idarî denetimi kolaylaştırma yönündeki pragmatik yaklaşımı olduğu anlaşılmaktadır.

Hane sayıları üzerinden yapılan karşılaştırmalar, cemaatin XVI. yüzyıl boyunca belirgin bir nüfus artışı yaşadığını göstermektedir. Ancak bu artışın vergi gelirlerine aynı oranda yansımadağı dikkat çekmektedir. Özellikle 1532–1563 yılları arasında hane sayısındaki artışa rağmen toplam vergi gelirlerinde görülen düşüş, cemaatin iktisadî faaliyetlerinde yaşanan dalgalanmalara işaret etmektedir. Vergi kalemleri incelendiğinde ağnam resminin sürekli olarak en yüksek payı oluşturması, İskender Bey Yörükleri'nin ekonomik yapısında hayvancılığın temel geçim kaynağı olmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, çift ve nim çift gibi tarımsal üretime dayalı vergi türlerinde görülen sınırlı artış, yerleşik hayata geçişin henüz sınırlı bir düzeyde kaldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, İskender Bey Yörükleri örneği, Osmanlı klasik döneminde Yörük taifelerinin yalnızca konar-göçer bir toplumsal yapı olarak değil, aynı zamanda devletin idarî, malî ve iskân politikalarıyla sürekli etkileşim hâlinde olan dinamik unsurlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, Menteşe Sancağı özelinde Yörük teşkilatlanmasının mahiyetine ışık tutmakla birlikte, Osmanlı taşrasında konar-göçer unsurların idarî ve iktisadî konumunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Baştay, Şerif, Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1989.
- Darkod, Besim, “Menteşe”, İ.A, C. VII., İstanbul 1979.
- Genç, Mehmet, “Mukataa” İ.A, C. 31., İstanbul 2020.
- Gündüz, Tufan, Anadolu’da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri, İstanbul 2007.
- Halaçoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1997.
- Özköse, Kadir, “ Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü” Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.VII/1, Sivas 2003.
- Sevim, Ali, Erdoğan, Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, Ankara 1995.
- Şeker, Mehmet, Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivleri, Tahrir Defteri, No: 61, 176, 337.
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul1993
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Menteşe Oğulları”, İ.A, C. VII, İstanbul 1979.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,Ankara 1988.

Witteck, Paul, Menteşe Beyliği, (Çev. O.Ş.Gökyay), Ankara 1986.

Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1983.

OSMANLI DİPLOMASİSİNİN GELİŞİMİNDE PASAROFÇA ANTLAŞMASININ RÖLÜ (OSMANLI MURAHHAS MEKTUPLARINA GÖRE)¹

Mustafa ÖĞE²

1. GİRİŞ

Osmanlı diplomasisinin gelişim sürecinde etkili olan Pasarofça Antlaşması Karlofça Antlaşması'nın biraz gölgesinde kalmıştır. Önemli bir dönüm noktası teşkil eden bu antlaşmadan sonra imzalanmış olan Pasarofça Antlaşmasının diplomatik temayüllerin oluşmasında etkileri olmuştur. Önemli bir farklılık olarak bu antlaşmada ticaret ile ilgili meseleler ayrı olarak ele alınarak bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Hem Pasarofça Antlaşması hem de ticaret antlaşmasının imzalanması süreci ile ilgili olarak görevlendirilen Osmanlı murahhaslarının mektupları Esnâ-ı musâlahada tevârüd eden mekâtib ve nüshalarında yer almaktadır. Bu konuda Mustafa Öge tarafından Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib: Metin ve değerlendirme (Pasarofça Anlaşması (21 Temmuz 1718) sürecindeki yazışmalar) isimli bir doktora tezi hazırlanarak mektupların transkripsiyonu ve nüshalar arasındaki farklılıklar ortaya konulmuştur (Öge, 2022a). Çalışmada Pasarofça Antlaşması'nın Osmanlı diplomasisinin gelişimine etkileri konusunda herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Pasarofça Antlaşması konusunda bir diğer çalışma Hüseyin Onur Ercan tarafından yapılmıştır (Onur, 2019). Pasarofça Antlaşması'nda

¹ Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir, ORCID: 0000-0002-2834-5575.

Venedik ile yapılan müzakere süreçleri (Öge, 2022b) Mustafa Öge tarafından değerlendirilmiştir. Reyhan Şahin Allahverdi müzakere sürecini ve sınır tahdidi konusunu ele almıştır (Allahverdi, 2022). XVIII. yüzyılda Avusturya ile ticari antlaşmalar konusu ile ilgili çalışma Uğur Kurtaran tarafından yapılmıştır (Kurtaran, 2016). Bu çalışmada yapılan çalışmalardan farklı olarak Pasarofça Antlaşması ve ticaret antlaşmasının imzalanması süreci Osmanlı murahhas mektuplarından hareketle değerlendirilmiş ve Osmanlı Devleti'nin bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada önce diplomasi kavramı ve Pasarofça Antlaşması'na gelene kadar Osmanlı diplomasisinde meydana gelen önemli değişimler üzerinde durulmuştur. Ayrıca ticaret antlaşmasının maddeleri üzerinde genel bir değerlendirme yapılarak antlaşmada Osmanlı Devleti açısından önemli olan hususlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. DİPLOMASİ KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Grekçe kökenli bir kelime olan diploma “*ikiye katlanmış şey, katlanmış kâğıt*” anlamına gelmektedir (Kütükoğlu, 1994: 360). Diploma “*iki levha arasına yazılmış hukuk akdi*” anlamında da kullanılmıştır (Kütükoğlu, 1994: 360). Diploma kelimesi Eski Yunan ve Roma'da devlete ait tüm resmi belgeleri ifade etmek için de kullanılmıştır.

1796 tarihine gelinceye kadar “belgeleri inceleme bilimi” olarak değerlendirilen bu kavram, Edmun Burke tarafından bu tarihten itibaren uluslararası ilişkileri yürütme sanatı olarak kullanılmıştır (Tuncer, 1995: 13). Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü; yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı; bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği; bu*

görevlilerin oluşturduğu topluluk” şeklinde tanımlanan kelimenin mecaz anlamı da “*güç bir görüşme sırasında gösterilen ustalık ve beceriklilik*” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2025). Hedley Bull ise diplomasiyi “*uluslararası ilişkilerin resmi görevlilerce barışçıl yollarla sürdürülmesi*” (Bull, 2012: 156) olarak ifade etmektedir. Neticede kavramın pek çok farklı tanımı yapılmıştır. Diplomasi yoluyla devletlerin olumsuz bir durumu kendi lehlerine çevirebilmesi müzakere için görevlendirilenlerin ustalığı sayesinde mümkün olabilir. François de Callieres, “*Diplomasi Sanatı*” isimli kitabında;

“Müzakere öyle bir öneme sahiptir ki, en büyük devlet yazgıları, genellikle müzakerelerin iyi ya da kötü biçimde yürütülmesine ve görüşmecilerin niteliklerine ve yeteneklerine bağlıdır. Görüşmeler yoluyla nelerin kazanılıp, nelerin yitirildiğine dair örneklerini tarihte bulabilirler” (Callieres, 1983: 73)

ifadesiyle bunun ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Farklı anlamlarda kullanılsa da, farklı yöntemleri olsa da diplomasinin insanlık tarihiyle yaşıt olduğunu ve ilk diplomasi yönteminin *ad hoc* yani tek taraflı diplomasi yöntemi olduğu ifade edilebilir (Tuncer, 1984: 51). Farklı yöntemler veya isimlendirmeler yapılmış olmasına rağmen insanlık tarihiyle beraber diplomasiye de ihtiyaç duyulacağı ortadadır. Günümüzdeki modern şekliyle olmasa da diplomasinin eski çağlardan beri araç olarak kullanıldığı ve tek tarafla diplomasi yönteminin tercih edildiği söylenebilir. Tek taraflı diplomasi daha sonraki süreçte yavaş yavaş sürekli diplomasiye evrilmiştir. Sürekli diplomasiye geçiş sürecinin ortaya çıkışında elçi kurumunun ortaya çıkışı önemli bir faktördür. Mukim elçiliklerin ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur, ancak İtalya’da geliştiği konusunda bir ittifak söz konusudur (Tuncer, 1995: 13). Anderson, Hamilton ve Langhorne ilk mukim

büyükelçilik ile ilgili olarak 1446 tarihini verirken (Anderson, 1993: 7; Hamilton - Langhorne, 1995: 34 - 35), Nicholson'a göre ise Milano Dükü Francesco Sforza'nın 1455 yılında Cenova'ya gönderdiği elçi ilk mukim büyükelçidir (Nicolson, 1950: 30). Modern diplomasinin şekillenmesinde önemli dönüm noktalarından bir tanesi Otuz Yıl Savaşları sonunda imzalanan Westphalia (Vestfalya) Antlaşmasıdır (Daban, 2016: 26). Pek çok alanda yenilik meydana getirmiş olması açısından önemlidir.

3. PASAROFÇA ANTLAŞMASINA KADAR OSMANLI DİPLOMASİSİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Osmanlı Devleti'nde *ad-hoc* (tek taraflı) diplomasi oldukça uzun bir süre uygulanmış ve bu diplomasi yöntemini en geç bırakan devletlerden birisi olmuştur (Tuncer, 1984: 54). Osmanlı Devleti “tek taraflı” diplomasiyi 1793 yılına kadar sürdürmüştür (Kılıç, 2017: 97). Bu tarihte III. Selim tarafından Yusuf Ağâh Efendi'nin Londra'ya elçi tayin edilmesi daimi elçiliklere geçiş sürecinin başlangıcı olarak ifade edilebilir (Yalçınkaya, 2010). Avrupa devletlerinde sürekli diplomasi yöntemine çok daha önceki yüzyıllarda geçilirken Osmanlı Devleti'nin bu yöntemi benimsememiş olmasında İslam diplomasi anlayışı, diğer devletlerle kendisini eşit görmemesi temel sebepler olarak sıralanabilir. Osmanlı Devleti'nin bakış açısına göre bu dönemde elçilik heyetlerinin gönderilmesi kuvvetçe diğer devletten aşağıda olmanın bir göstergesidir (Rudolph, 2016: 128). Bu anlayışın bir sonucu olarak Osmanlı Devleti Avrupa'da daimi elçi bulundurmayıp onların daimi elçilerinin bulunmasına müsaade etme şeklinde bir yöntemi kullanmıştır (Hurewitz, 1961: 460). Osmanlı Devleti'nde Venedik, Fransa, Britanya ve Hollanda gibi ülkeler çok önceden

daimi elçilikler açarken Rusya, İsveç ve Polonya gibi ülkeler ancak 18. yüzyılda elçilik açmışlardır (Hitzel, 2010: 243). Aslında bu elçiliklerin açılışı da devletlerin gücü ya da tarafların karşılıklı menfaatleri ile alakalıdır.

Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışı dolayısıyla gücünün zirvesinde olduğu dönemde Avrupa'ya gönderilen Osmanlı elçilik heyetlerinin sayısının oldukça az olacağı ortadadır. Aslında askeri açıdan gücünün zirvesinde olan bir devletin sürekli diplomasiye ihtiyaç duyup duymayacağı da tartışılabilir. Osmanlı Devleti açısından değerlendirdiğimizde o dönemde zaten her istediğini yapabilecek bir askeri güce sahip olması dolayısıyla böyle bir politikayı tercih etmesi ve ilişkilerin son derece kısıtlı olması beklenen bir durumdur (Versan, 1999: 105; Girgin, 1994: 39; Unat, 1987: 15; Köprülü 1999, 106; Turan, 2004; 57 - 86). 16. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne karşı askeri açıdan Avrupa'da rakip olabilecek bir devletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Gücünün zirvesinde olan Osmanlı Devleti'nin bu döneme gelene kadar istediği politikaları uygulayabilecek ve istediğini alabilecek askerî ve diplomatik güce sahip olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin sürekli elçi bulundurmaya tercih etmemesi de bunun bir göstergesidir. Zaten güçlü olan taraf kendisidir ve istediği politikayı uygulatabilecek bir askeri güce sahiptir. O nedenle de müzakere süreci ile sonuç elde etmeyi hedefleyen bir anlayışla değil, taleplerin karşı tarafa tebliğ edilmesi şeklinde hareket etmesi normal bir durumdur. Osmanlı Devleti'nin sürekli diplomasiye geçişinin diğer ülkelere göre daha geç olması bu bakış açısıyla ilgilidir. Diplomasi masasında istediği şartları karşı tarafa kabul ettirebilmenin en etkili yollarından bir tanesinin çekinilecek bir askeri güce sahip olmak olacağı tartışmasız bir durumdur. Askeri açıdan karşı tarafın gücünüzden çekinmesi isteklerin kabul edilmesi açısından olumlu bir etkiye sahip olacaktır. Askeri seçeneğin her zaman

masada olduğuna, ancak meselenin barış yoluyla çözümünün amaçlandığına karşı tarafı inandırmak gerekiyordu. Osmanlı Devleti bu stratejiyi aslında oldukça iyi uygulamıştır. Rusya'nın Prut'ta imzalanan antlaşma şartlarını uygulamaması üzerine sefer düzenlemek için yapılan hazırlıklar ve sonucunda diplomatik olarak Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan istediğini alması bu stratejinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Sarı, 2019: 269 -284).

17. yüzyıla geldiğimizde hem dünyadaki şartlar değişmiş, hem de artık Osmanlı Devleti eski gücünde değildir. Bu gelişmelerin bir kısım değişimleri de beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Bu değişimlerin diplomasi alanında da kendisini göstermesi beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir (Yeşil, 2014: 123 - 139). Tek taraflı diplomasi anlayışının artık terkedilmesi zorunluluğu ortaya çıkmış ve önceki yüzyıllarda uyguladığı tek taraflı diplomasi anlayışından bir kısım tavizler vermek zorunda kalmıştır. Ancak yine de 1793'e gelene kadar bu anlayışı sürdürmeye çalışmıştır. 1793'te Avrupa'da bir kısım merkezlerde büyükelçilik açma karar ile birlikte tek taraflı diplomasi dönemi sona ermiş oluyordu (Kuran, 1988: 11). Bu geçiş döneminden sonra Osmanlı Devleti'nin modern diplomasiye geçiş yaptığı söylenebilir.³

Osmanlı Devleti açısından diplomatik temayülleri şekillendiren önemli dönüm noktalarından bir tanesi Zitvatorok Antlaşmasıdır. Bu antlaşmanın Macaristan'da tarafsız bir yerde imzalanmış olması (Sander, 1987: 73) Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmeye başladığının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Devletin güçlü olduğu dönemde bu tür antlaşmalar gönderilen elçiler ile İstanbul'da imzalanırdı

³ Hurewitz, Osmanlı Diplomasi tarihini Karlofça Antlaşmasına yani 1699 a kadar olan dönemi ad-hoc, 1699-1793 yılları arasını müzakereler dönemi, 1793 - 1821 yılları arasını “*karşılıklı diplomasi*” olarak kabul etmiş ve dördüncü bölüm olan uyum (*integration*) dönemini 1821'den başlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için (Hurewitz, 1961: 460 - 461)

(Sander, 1987: 73). Önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilecek husus Osmanlı Devleti'nin bu antlaşmayı dönemin geçerli milletlerarası hukuk şartlarına göre imzalamış olmasıdır (Erim, 1953: 18). Kalabalık bir elçilik heyetiyle anlaşma metninin mübadelesi yapılan (Beydilli, 2007: 17) ve Osmanlı hükümdarının üstünlüğünü sona erdiren bu antlaşmaya çağdaş Osmanlı kaynaklarının ilgisiz davranması bilinçli olarak bir gözden kaçırma ve önemsizleştirme olarak değerlendirilebilir (Emecen, 2007: 87). Çünkü bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Avrupa'ya karşı üstünlüğünü kaybetmiş oluyordu.

Ancak Osmanlı Devleti'nin hem dünyanın değişen şartlarına ayak uydurması hem de gücünü kaybetmeye başladığının farkına varması için biraz daha zamanın geçmesi gerekecektir. Çünkü eski dönemde olduğu gibi tek taraflı bir anlayışı bir yüzyıldan fazla bir zaman daha devam ettirme eğiliminde olmuştur. O nedenle de kendisini diğer devletlerle eşit görmemiş, protokol açısından kendisi için gösterdiği hassasiyetleri diğer devletlere karşı göstermemiş, bu duruma tepki olarak 1660'ta anlaşma yenilemek için gelen Avusturya elçisi geri dönmüştür (Özkan, 2017: 127 - 128).

Osmanlı Devleti açısından modern diplomasiye geçişte önemli bir dönüm noktası olarak görülebilecek gelişme Karlofça Antlaşmasıdır. Osmanlı Devleti bu antlaşmada sadece toprak kayıpları yaşamamış, antlaşmada İngiltere ve Hollanda gibi devletlerin arabuluculuğuna da ihtiyaç duymuştur (Molnár, 1999: 472 - 479). Bu durum Osmanlı Devleti'nin diplomatik açıdan güç kaybına uğradığını belirgin bir şekilde ortaya çıkaran gelişmedir. Ancak yine de diplomasi alanında belirlediği ilkeleri savunmuş ve başarılı da olmuştur. Osmanlı Devleti "*ala-halihi/ Uti possidetis ita porro possideatis (herkesin aldığı yerlerin elinde kalması)* " prensibini savunmuş (Molnár, 2002: 783 - 791) ve müzakereler süresince ısrarla bu fikre sadık kalmıştır (El Haj, 1999: 360). Karlofça Antlaşması Osmanlı Devleti açısından

her ne kadar önemli kayıplar ile sonuçlanmışsa da Korlofça görüşmelerine katılan Rami Mehmet Paşa'nın görüşmeler esnasında gösterdiği dirayet sadece Avrupa'da değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde de kendisine oldukça önemli bir şöret kazandırmıştır. “*Râmî Pâşâ riyâseti hâlinde mükâlemeye me'mûr olub ol vakitde Nemçe murahhasları bulunanlar dünya bir tarafa gelse*” (Öge, 2022a: 327) ifadesiyle Ramî Mehmed Paşa'nın Kutsal İttifak devletlerini Osmanlı Devleti ile barış masasına oturmaya ikna etmesi bile büyük bir başarı olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti zayıflamış olmasına rağmen diplomatik temayüllerin oluşumunda belirleyici olmuştur. Çünkü bu antlaşmada da Osmanlı Devleti'nin kural koyabilecek güçte olduğunu, hatta mağlup olmasına rağmen Karlofça Antlaşması'nda etkili olduğunu görüyoruz. Ancak bu antlaşma iki taraf açısından da farklı şekillerde değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti aslında güçlü olduğu bir süreçte II. Viyana kuşatmasında beklenmedik bir yenilgi ile karşı karşıya kalmıştır. Kutsal İttifak'a karşı yapılan savaşlarda istenilen başarıyı sağlayamamış olsa da bu kayıpları telafi edebileceğine olan inancı ve hala daha diğer devletleri kendisi ile eşdeğer görmeme eğiliminin devam ettiği ifade edilebilir. Kutsal İttifak tarafı açısından ise aslında beklenmedik bir başarının elde edilmesi söz konusudur. Bir anlamda diplomasi masasına galip olarak oturmalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin diplomatik temayüllerin oluşumunda belirleyici olduğunu ve bu durumun Pasarofça Anlaşması'nda da devam ettiğini söyleyebiliriz.

4. PASAROFÇA ANTLAŞMASINDA OSMANLI DİPLOMASİSİ

Pasarofça Antlaşması'na gelene kadar Osmanlı Devleti diplomatik alanda güç kaybına uğramasına rağmen tek taraflı diplomasiyi sürdürme çabasında olmuş ve bu antlaşmadan sonra

geçici elçi olarak İbrahim Efendi Viyana'ya gönderilmiştir (Ingrao, 2011: 3; Samardzic - Pesalj, 2011: 17) . Antlaşmada müzakereler için Osmanlı Devleti tarafından Şıkkı Sâni defterdarı İbrahim Efendi görevlendirilmiş ve antlaşmanın imzalanmasından sonra “Rumeli Beylerbeyi” payesiyle Viyana'ya elçi olarak gönderilmiştir. Gürcü asıllı olan İbrahim Paşa Amasya'da doğmuştur (Refik, 1332: 211). Babası Ali Beyzâde Mirliya Mustafa Bey'dir (Büyükaksoy, 2019: 131). Şıkkı Salis Defterdarı Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen diğer murahhastır. Avusturya ise müzakereler için Michael Von Talman (Klesl, 1967: 526; Ercan, 2019: 40 - 41), Damian Hugo von Virmont'u (Ercan, 2019: 41 - 43) görevlendirmiştir. Venedik adına ise Carlo Ruzzini (Ercan, 2019: 55 - 57) görüşmelere katılmıştır.

Pasarofça görüşmelerinde Osmanlı murahhaslarının yetki belgelerinde padişah tuğrası olmaması diplomatik olarak kriz çıkaran konulardan bir tanesidir. Bir diğer konuya Osmanlı murahhaslarının Venedik ile müzakere etme yetkisi de yoktur (Öge, 2022a: 141 - 142). Avusturya elçileri Osmanlı murahhaslarının yetki belgelerinin tuğralı olması ve Venedik ile müzakere yetkisi verilmesi halinde müzakere sürecinin başlayacağını ifade etmişlerdir (Öge, 2022b: 1800 - 1810). Avusturya elçilerinin gerekçe olarak Prut Antlaşması sürecinde yaşananları ileri sürmeleri de oldukça ilginç bir durumdur. Görüşmelerde bulunan Osman Kethüda ile Mektubî Ömer Efendi'nin yetkisiz olarak görüşmelerde bulundukları için katledildiklerini ileri sürmüşlerdir (Öge, 2022a: 141 - 142). Bu iddialar aslında kendi diplomatik taleplerini desteklemek amacıyla kullandıkları bir yöntemdir. Prut antlaşması ile ilgili gelişmeler Avusturya murahhaslarının iddia ettiklerinden daha farklı şekilde cereyan etmiştir. Görev yapan kişilerin idam edilmeleri antlaşma şartları ile ilgili bir gelişme değil, Osmanlı Devleti'nde devlet adamlarının kendi arasındaki mücadele ile

alakalı bir durumdur. Çünkü Osmanlı Devleti Prut Antlaşmasını başarısız bir anlaşma olarak değerlendirmiş olsaydı altı gün boyunca günde üç defa top atışları yapılarak (Zinkeisen, 2011: 300) sevinçle kutlamaz ve sadrazama padişah tarafından çeşitli hediyeler gönderilmezdi (Münşeet, 207b - 208a). Sonrasında Baltacı Mehmet Paşa azledilmiş ve Midilli'ye sürgün edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 295). Bu gelişmeden sonra Kethüda Osman Efendi ve Mektupçu Ömer Efendi idam edilmiştir (Topal, 2018: 930). Ancak Osmanlı Devleti yapılan antlaşmayı kabul etmiştir. Avusturya murahhaslarının bu gerekçeleri ileri sürmeleri ve Venedik konusundaki ısrarları aslında ittifakı devam ettirme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin Avusturya'yı Venedik'ten ayırarak ayrı anlaşmalar imzalama yönündeki çabası başarıya ulaşmamıştır (Öge, 2022b: 1800 - 1810). Avusturya murahhaslarının ileri sürdükleri gerekçe haklı bir sebep olmasa da yetki belgelerinin hatt-ı hümayûn ile muanven olmasının müzakerelere başlayabilmek için bir ön şart olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Padişahın tuğrası ile imzalı olsun ya da olmasın sonuçta Osmanlı Devleti görevlendirdiği murahhasların imzaladığı bir antlaşmayı kabul edecektir. Avusturya'nın bu hamlesinin amacını diplomasi masasında üstünlüğü ele geçirme, yani belirleyici taraf olma çabası olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Karlofça Antlaşması sürecinde Osmanlı Devleti savaş alanında yenilmiş olmasına rağmen diplomasi masasında kuralları belirleyebilecek güçte olduğunu görüyoruz (Öge, 2022a: 143). Elbette ki müzakere süreçlerinde gücün yanında etkili olan diğer ülke elçilerinin arabuluculukları ve karşı tarafın da bu barışı istemesi gibi faktörleri de saymak gerekir (Allahverdi, 2022: 305). Tercümanların müzakere masasında delegeler gibi oturamayacakları, ancak ayakta durarak tercümanlık görevi yapabilecekleri Osmanlı murahhasları tarafından Karlofça Antlaşmasında kabul ettirilen bir durumdur. Pasarofça Antlaşması'nda bu sefer Avusturya murahhasları

Osmanlı Devleti'ne karşı Osmanlı Devleti'nin koyduğu bu kuralı kullanarak üstünlüğü ele alma çabası içerisine girmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Yanaki Voyvoda'yı tercüman olarak ataması bu antlaşma sürecinde protokol açısından bir problemi beraberinde getirmiştir. Bu problem antlaşma süreci ile ilgili değil, Osmanlı Devleti'nin iç protokolü ile ilgilidir. Avusturya delegeleri üstünlük elde edebilme açısından Osmanlı Devleti'nin Karlofça'da koyduğu bu kuralı bu sefer Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmıştır. İki tuğa sahip bir Osmanlı yöneticisinin protokol olarak kendisinden aşağıda olan kişilerin yanında ayakta durarak tercümanlık yapması kabul edilebilir bir durum değildi. Bu konunun çözümü için başka bir yöntem bulunmalıydı. Ne de olsa bu kuralı koyan Osmanlı Devleti idi. Neticede Eflak Voyvodası yerine onun tercümanı görevlendirilerek bu mesele çözülmüştür. Osmanlı Devleti'nin bu tür protokol krizlerinin çözümünde pratik çözüm üreterek, diplomatik manevraları ustalıkla sergilediğini söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti protokol ile ilgili kurallar konusunda son derece hassas ve bu konuda asla taviz vermeyen bir devlet geleneğine sahipti. Ancak müzakere süreçleri açısından ele aldığımızda diplomatik manevraların sergilenmesi açısından Osmanlı murahhaslarının süreci yönetme konusunda başarılı olduklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü Osmanlı murahhaslarına gönderilen mektuplarda zaman zaman bu konuda duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir (Öge, 2022a: 213). Osmanlı murahhaslarının müzakere sürecinde yeterli derecede pazarlık yapamadıkları için eleştirildikleri ve görüşmelerde daha atak bir tavır sergilenmesi ve karşı tarafın istekleri karşısında daha fazla talepler gündeme getirilmek suretiyle karşılık verilmesi istenmektedir. Bu uyarıyı Osmanlı Devleti'nin güç kaybına uğradığını kabullenemediği ve modern diplomasi sürecine geçiş sancıları yaşadığı bir süreç olarak değerlendirmek mümkündür. Bir devlet açısından kısa sayılabilecek bir sürede bu değişim sürecine ayak uydurmak kolay bir durum değildir.

1683 II. Viyana kuşatmasından sonraki yaklaşık otuz beş yıllık bir süreçte bu değişimi kabullenebilmek oldukça zor bir durum olsa gerektir.

Osmanlı diplomasisi açısından önemli bir başarı gösteren Rami Mehmet Paşa'nın etkisi sonraki dönemlerde de kendisini hissettirmiştir. Osmanlı murahhası İbrahim Efendi'nin mektubuna göre görüşmelere birinci murahhas olarak katılanların büyükelçi olarak görevlendirilmesi ile ilgili bir geleneğin olduğunu Rami Mehmet Paşa'ya da büyükelçilik teklif edildiğini ancak istifa ederek gitmediğini, kendisinin de bu uygulamaya istinaden büyükelçi olarak atanmasını talep etmiştir (Öge, 2022a: 256). Netice olarak İbrahim Efendi'ye Rumeli Beylerbeyi payesi verilerek Viyana'ya elçi olarak gönderilmiştir (Unat, 1987: 52).

Murahhaslar ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus da murahhasların sadece görevlendirildikleri antlaşma ile ilgili değil, taraf devletlerin daha önce imzaladıkları antlaşmalar ile ilgili konulara da hâkim olmaları gerektiğidir. Diplomatik hamleleri yapabilmek ve taleplerini haklı çıkarabilmek açısından bu gerekli bir durumdur. Karlofça Antlaşmasında Novi-i Atik'in sınırları içerisinde kaldığı gerekçesiyle Novi-i Cedit'in sınır tahdidi esnasında Osmanlı Devleti'ne verilmesi Avusturya hükümdarı açısından bir başarısızlık olarak görülmüş ve bu durum kendisini üzmüştür. Bir anlamda bu olayın rövanşını almak açısından Pasarofça müzakerelerinde böyle bir talepte bulunmuşlardır.

“vâkı^c zikr olunan Novi kal^cası mukâddemâ Çâsâr zabtında iken Karloyça musâlahasında Devlet-i ‘Aliyye’ye redd ve teslîm olunmuşidi. Bir seneden sonra muhaddidler varub ta‘yîn-i hudûd eyledikleri esnâsında nehr-i mezbûrun öte yakasında ve Çâsâr zabtında olan Novi-i cedîd nehr-i mezbûrun berü yakasında Devlet-i ‘Aliyye’ye

redd ve teslîm olunan Novi-i ‘Atîkin toprağındandır deyü nizâ^c olunub ve bu münâza^ca mütemâdi olmağla ahirü’l-emr hedm ve tahliye ve Devlet-i ‘Aliyye’ye kasr-ı yed olunub lakin bu ahvâli ‘ahd-nâmeye mugâyir olmağla Çâsârımıza pek ağır gelmişidi (Öge, 2022a: 374 - 375).

Buradaki ifadeden anlaşıldığına göre sınırlar antlaşmalarda genel hatları ile çizilmekle birlikte sınır tahdidi esnasında bu komisyonlara seçilen kişilerin o bölgeleri tanıyan kişiler olması ve haklı gerekçeler ile iddialarını savunmaları durumunda sınırların az da olsa değişebileceğidir. Ancak bir antlaşmada lehinize olan bir durumun diğer bir antlaşmada sizin aleyhinize kullanılabileceği ihtimaller içerisinde. O nedenle uluslararası antlaşmalarda murahhasların hem kendi görevlendirildikleri antlaşma hem de daha önceki antlaşmalara hâkim olmaları başarı açısından önemli bir avantajdır.

Osmanlı delegeleri müzakereler için her ne kadar yetkilendirilmiş iseler de karar alma konusunda çok da istekli olmadıklarını söyleyebiliriz. Yazışmalarda her konunun çözümü için görüş sormaları ve diplomatik becerilerinin Rami Mehmet Paşa ile sürekli kıyaslanması istenilen düzeyde bir başarı sağlayamadıkları şeklinde değerlendirilebilir (Öge, 2022a: 213).

Dolayısıyla kendilerinden beklenenin daha önceki görüşmelerden de iyi neticeler alınmasıdır. Karlofça Anlaşması Osmanlı Devleti açısından önemli kayıpların yaşandığı bir anlaşma olmasına rağmen Rami Mehmet Paşa’nın bu görüşmelerde büyük bir başarı kazanmış olarak görülmesi savaşın Osmanlı Devleti aleyhine geliştiği bir süreçte karşı tarafı barış masasına oturmaya razı etmiş olması ile ilgilidir. Yani Osmanlı Devleti savaş esnasında çok zor durumda kalmış olmasına rağmen antlaşma masasında bu durumun olumsuz etkilerini mümkün olduğunca lehine çevirmeyi başarmıştır. Bu Rami Mehmet Paşa’nın başarısı olarak görülmüş ve bundan

sonraki anlaşmalarda görüşmelere katılan delegelerden bu başarının üzerinde başarı beklenir hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı en ağır antlaşmalardan bir tanesi olan Karlofça Antlaşması'nda Rami Mehmet Paşa'nın bu kadar büyük bir şöhret kazanması aslında oldukça ilginç bir durumdur. Bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin kendini tanımlama ve diğer devletlerle olan ilişkisini önemli ölçüde değişikliğe uğratmıştır. Genişleme siyasetini terk ederek diplomatik ilişkileri ön plana alan bir yapıya doğru dönüşmeye başlamıştır (Yaycıoğlu, 2021: 8).

Devletlerarası ilişkilerde o dönemde dikkat edilen konulardan bir tanesi de yazışmalarda kullanılan unvanlar ile ilgilidir. Yazışmalarda kullanılan hitap şekli aslında diğer devlete bakış açısını da yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Pasarofça müzakerelerinin başladığı süreçte yazışmalarda “Nemçe Çasarı” şeklinde elkab kullanması Avusturya murahhaslarının itirazına sebep olmuş ve yazışmalarda eskiden olduğu şekilde “Roma İmparatoru” (Köhbach, 2011: 159 - 170) unvanının kullanılmasını talep etmişlerdir (Öge, 2022a: 143). Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imzalanan Zitvatorok Antlaşması'nın 2. maddesinde Roma Kayseri olarak elkab kullanılması karara bağlanmıştı (Köhbach, 2011: 161). Ancak Osmanlı Devleti'nin kendisini Avusturya ile eşit görmemesi dolayısıyla zaman zaman antlaşmadaki bu maddeye uygun hareket etmediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti de bu talebi uygun görmüş ve resmi yazışmalarda Roma İmparatoru lafzını kullanmaya başlamıştır. Yazışmalarda kullanılan hitap şekillerinin bir üstünlük vasıtası olduğu ve Avusturya murahhaslarının aslında bu konuda önemli bir başarı kazandıkları ortadadır.

Barış anlaşması imzalandıktan sonra görüşmelere katılan delegelere ziyafet verilmesi ve at hediye edilmesi de uygulanan bir diğer gelenektir (Öge, 2022a: 550).

Pasarofça Antlaşması'nın kendisinden önce imzalanan antlaşmalardan farklı olarak değerlendirilebilecek en önemli özelliği ticaret antlaşmasının ayrı bir şekilde ele alınarak antlaşma imzalanmasıdır. Daha önce imzalanan antlaşmalarda ticaret ile ilgili meseleler antlaşma içerisinde değerlendirilirken bu antlaşma da ticaret konusunun ayrı bir uzmanlık gerektirmesi dolayısıyla ayrı olarak ele alınması talebi Avusturya murahhaslarından gelmiştir. Böylece sınırların belirlenmesi ile ilgili hükümler (BOA. DVN. SNMH 6-256., 218- 219) ve ticaret ile ilgili hükümler ayrı görüşmeler yoluyla karara bağlanmıştır. Dolayısıyla iki farklı antlaşma imzalanmıştır. Pasarofça Antlaşmasının tasdiki amacıyla Avusturya murahhaslarından Kont Virmont büyükelçi olarak İstanbul'a mevkidaşı Silahdâr İbrahim Paşa da Viyana'ya geldi (Köhbach, 2021: 147 - 162).

4.1. Pasarofça Ticaret Antlaşması

Karlofça Antlaşması'ndan farklı olarak Pasarofça Antlaşması'nda ticaret ile ilgili yapılacak müzakereler antlaşmadan ayrı olarak ele alınmıştır. Avusturya murahhaslarının bakış açısına göre Karlofça Anlaşmasında bir nizama bağlanmamış olması dolayısıyla alınan kararların uygulanmasında problemler yaşanmış, istenilen sonuçlar alınamamıştır. Bu nedenle Pasarofça Anlaşmasında ticaret ile ilgili konular antlaşma hükümleri dışında müzakere edilerek karara bağlanmıştır. Avusturya Franz Anselm von Fleischmann'ı, (Ercan, 2019: 43 - 44) Osmanlı Devleti de Ticaret ile ilgili meselelerin ayrı bir uzmanlık gerektirmesi dolayısıyla görüşmelere anlaşmayı imzalayan delegeler yerine Seyfullah Ağa'yı (Öge, 2022a: 214) murahhas olarak görevlendirmiştir. Ancak murahhaslara gönderilen mektuplarda

Seyfullah Efendi ile de görüş alışverişinde bulunulması istenmiştir (Öge, 2022a: 216). Yapılan müzakereler neticesinde ticaret konuları anlaşmadan ayrı ele alınarak karara bağlanmıştır. Ticari faaliyetler devletler açısından son derece önemli bir konu idi. Uygulamada problemler ile karşı karşıya kalındıkça yeni çözüm yolları da ortaya çıkmıştır.

Antlaşmada ticaret ile ilgili meselelerin oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınarak karara bağlanmış olduğu görülmektedir. Ancak uygulamada yine de bir kısım olumsuzlukların yaşandığını görmekteyiz (Kurtaran, 2016: 743 - 770). Örneğin antlaşma hükümlerine aykırı olarak Nemçe tacirinden alınan vergiler Belgrad gümrükçülerinden tahsil edilerek geri ödenmiştir (BOA.AE.SABH. I 273/18374). Yine antlaşmanın sekizinci maddesinde kararlaştırılan hususa aykırı yaşanan gelişme üzerine Avusturya sefaretinin takriri dolayısıyla ilgililere buyuruldu gönderilmiştir (BOA.DVN. DVE. 2.61.). Bu dönemde ticari faaliyetleri aksatan önemli bir problemin korsanlık meselesi olduğu ifade edilebilir. Ticari faaliyetlerin güvenli bir şekilde yapılabilmesi için devletler gerekli tedbirleri alsa da bazı olumsuzlukların meydana geldiği görülmektedir. Mesela Sardon bölgesi yakınlarında Kosto Selzovik adlı gemi korsanlar tarafından batırılmış ve yüküne zarar verilmiştir (BOA. C. HR. nr. 144/7153). Osmanlı Devleti yapılan bu antlaşma ile ticari açıdan Avusturya'ya da önemli ayrıcalıklar tanımıştır. Gerçi antlaşma maddeleri her ne kadar karşılık prensibi gözetilerek hazırlanmış gibi görünse de uygulamada Avusturya daha fazla istifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nde Avrupa'da olduğu gibi burjuva sınıfı hiçbir zaman mevcut olmamıştı. Büyük ölçekli sermaye oluşamamış, en zengin tüccarın bile zenginlik açısından orta düzeydeki bir görevli olan sancakbeyi ile bile yarışabilecek düzeyde değildi (İnalcık, 2006: 669). Büyük sermayenin oluşmayışı dolayısıyla belki de antlaşma maddelerinde yer alan hükümler Osmanlı Devleti

açısından da Avusturya ile aynı şartları içermiş olmasına rağmen, ticari faaliyetlerde yeteri kadar istifade edememesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti açısından da ticari faaliyetler son derece önemliydi. Erken dönemlerden itibaren Osmanlı Devleti ticareti geliştirmek amacıyla Venediklilere, Ragusa, Cenova, Floransa gibi İtalyan şehir devletlerinin vatandaşlarına ayrıcalıklar tanımıştı (Pamuk, 2014: 57). Burada gözden kaçırılmaması gereken konu Osmanlı Devleti bu imtiyazları tanıırken İslam hukukuna göre hareket eder, yeni bir imtiyaz için şeyhülislamdan fetva alırdı (İnalcık, 2000: 245). Her ne kadar bu anlaşma tek taraflı da olsa karşı taraftan da zımnen karşılık beklenirdi. Aksi durumda antlaşmayı tek taraflı olarak feshederdi (İnalcık, 2000: 245). Zamanla bu ayrıcalıklar hem daha fazla devlet tüccarına verilmiş, hem de yararlandıkları ayrıcalıklar artmıştır. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemde olumsuz etkilerini pek fazla hissetmediği bu durum daha sonraki dönemde Osmanlı Devleti'nin kendi tüccarlarını Avrupalılar karşısında rekabet edemez duruma düşürmüştür. Osmanlı Devleti yeni ticaret yolları bulunana kadar ipek ve baharat yollarının kontrolünü elinde tutmuş ve ticari faaliyetlerden önemli bir gelir elde etmiştir. Ancak yeni ticaret yolları Osmanlı Devleti'nde Şam, Halep, Bağdat, Diyarbakır, Bursa gibi kumaş sanayisinin geliştiği şehirleri de olumsuz etkilemiş ve önemini kaybetmesine sebep olmuştur (Çadircı, 1994: 125).

Osmanlı Devleti açısından bu antlaşmada asla taviz verilmeyecek, pazarlık konusu dahi edilmeyecek konu Karadeniz ticaretidir. Avusturya tüccar gemilerinin Karadeniz'e çıkmasına kesinlikle izin verilmemiştir. Osmanlı Devleti açısından Karadeniz bu dönemde bir iç deniz konumunda idi. O nedenle Avusturya ticaret gemilerinin Karadeniz'e çıkmasına mani olunmuştur. Avusturya gemilerinin belirlenen iskelelere ticari mallarını getirmesi ve oradan Osmanlı gemileriyle

Karadeniz'deki limanlara taşınması suretiyle ticari faaliyetlere müsaade edilmiştir. Osmanlı Devleti Karadeniz'e diğer devletlerin gemilerinin girmesine izin vermek istememesinin bir diğeri sebebi olarak Karadeniz ticaretinin bu dönemde oldukça kazançlı olması gösterilebilir (Bostan, 2007: 125 - 152). Harp malzemesi olabilecek maddelerin ticareti Osmanlı Devleti tarafından yasaklanırken, Avusturya tüccarlarının yüzde üç gümrük vergisi ödemek şartıyla (300 akçelik selamet akçesi hariç olmak üzere) ticaret yapmalarına izin verilmiştir. Ayrıca antlaşma hükümleri içerisinde daha önce karşılaşılan problemler ile ilgili olarak ortaya çıkması muhtemel durumlar da maddelerin içerisine dâhil edilmiştir. İki devlet arasında sulhun bozularak bir savaş hali olması durumunda tüccarların herhangi bir zarar görmemesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. O dönem şartları düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en önemli rakibi konumunda olan Avusturya ile barış döneminin sona ermesi pek de uzak bir ihtimal değildir. Olası bir savaş durumunda ise tüccarların zarar görmemesi için gerekli düzenlemeler yapılarak güvence altına alınmıştır. Bu güvenceler sadece Osmanlı Devleti açısından bağlayıcı değil Avusturya açısından da bağlayıcıdır. Dolayısıyla her iki tarafın tüccarları da bir savaş durumu söz konusu olursa kendilerine ve sermayelerine herhangi bir zarar gelmemesi için gerekli güvenceye sahip olmuşlardır.

Anlaşma hükümleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde Avusturya açısından karlı bir antlaşma olduğu düşünülebilir. Ancak Osmanlı tüccarları da aynı haklardan istifade edebilirlerdi. Ticari faaliyetler açısından Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa devletlerine oranla daha geride bulunması ticari hükümlerden yeteri kadar yararlanamamasının bir sebebi olarak ifade edilebilir. Avusturya bu antlaşma ile Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelere tanınmış olan ayrıcalıklardan yararlanma hakkı elde etmiş oldu. Ancak Avusturya'nın Avrupa

politikasındaki etkisinin uzun süre devam etmeyeceği ve daha sonraki dönemde onun da parçalanma sürecine gireceğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ticari faaliyetlerde İngiltere ve Fransa gibi devletler ön plana çıkarken Avusturya geri planda kalmıştır.

5. SONUÇ

Pasarofça Antlaşması Osmanlı diplomasisinin gelişiminde Karlofça Antlaşması kadar olmasa da önemli değişimler meydana getirmiştir. Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin artık Avrupa karşısında güç kaybetmeye başladığı ve gerek diplomasi gerekse siyasi açılardan bazı anlayış değişikliklerini beraberinde getirmesi söz konusudur.

Pasarofça Antlaşması daha önce karara bağlanmış ancak tam olarak uygulanmamış ya da ilk kez ortaya çıkan diplomatik temayüllerin yerleşmesi açısından etkili olmuştur. Karlofça müzakerelerinde Osmanlı murahhasları Avusturya hükümeti tarafından atanan tercümanın, murahhaslar ile aynı masada oturmasına izin vermemişler, ayak üzere durarak görevini yerine getirmesine müsaade etmişlerdir. Pasarofça görüşmelerinde bu sefer Avusturya murahhasları bu konuyu Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmışlardır. Eflak Voyvodası'nın (Johann Mavrokordato) tercümanlık görevine getirilmesi bir protokol problemini de beraberinde getirmiştir. İki tuğlu bir yönetici olan Eflak Voyvodası'nın kendisinden protokol açısından daha düşük seviyede olan murahhasların yanında ayakta beklemesi uygun düşmediğinden dolayı onun tercümanı görevlendirilerek bu konu çözülmüştür.

Pasarofça Antlaşması'nda Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen murahhasların yetki belgelerinin tuğralı olmaması ve Venedik ile müzakere etme yetkisinin verilmemiş olması Avusturya murahhaslarının itirazına sebep olmuştur. Bu

konu arabulucu devlet elçilerinin de tavassutu ile Avusturya murahhaslarının talebine uygun olarak çözülmüştür. Murahhasların padişah tuğralı yetki belgelerinin olması zorunluluğu bu müzakereler esnasında ortaya çıkmış olan bir konudur.

Müzakereler esnasında gündeme gelen bir diğer konu da yazışmalarda Avusturya imparatoru için kullanılacak elkab ile ilgilidir. Bu konu aslında Zitvatorok Antlaşması'nda gündeme gelmiş ve karara bağlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin yazışmalarda "Nemçe Çasarı" şeklinde kullandığı unvan Avusturya murahhaslarının itirazına sebep olmuştur. Neticede "Roma imparatoru" unvanının yazışmalarda kullanılması kararı kabul edilmiştir.

Bu antlaşmada belirtilmesi gereken ve diplomatik temayüllerin şekillenmesinde etkili olan en önemli konu ticaret ile ilgili meselelerin ayrıca ele alınarak karara bağlanması olacaktır. Daha önceki uygulamalarda ticaret ile ilgili meseleler ana hatlarıyla antlaşma içerisinde yer almakta ve sonrasında uygulanmaktaydı. Karlofça Antlaşması'nda ticari açıdan istediği sonuçları alamayan Avusturya, bu konunun ayrıca ele alınarak çözümlenmesi talebini gündeme getirmiştir. Bu talep Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir. Pasarofça Antlaşması'nın daha önce imzalanan antlaşmalardan en belirgin farklı özelliği olarak ifade edilebilecek konu budur. Ticaret antlaşması dışındaki konular ilk defa bu antlaşmada ortaya çıkan hususlar olmayıp farklı antlaşmalarda gündeme gelerek karara bağlanmış konulardır.

Ticari müzakerelerde Osmanlı Devleti açısından asla taviz verilemeyecek konu Karadeniz ticareti ile ilgili olmuştur. Osmanlı Devleti görüşmelerde Karadeniz'e Avusturya gemilerinin çıkmasına asla müsaade etmeme stratejisi izlemiştir. Neticede bu konuda Osmanlı Devleti'nin izlediği politika

başarılı olmuş ve Avusturya tüccar gemilerinin Karadeniz'e çıkmasına müsaade edilmemiştir. Ticaret ile ilgili hükümler bir bütün olarak değerlendirildiğinde aslında başarısız bir antlaşma olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak uygulamada Osmanlı tüccarlarının bu karşılık hükümlerinden yeteri kadar istifade edememiş olması tek taraflı bir antlaşma gibi algılanmasına sebep olmuştur.

Dönemin yükselen gücü olan Avusturya bu gücünün etkilerini diplomasi alanında da görmeye başlamıştır. Ancak Avrupa siyasetinde etkisinin çok fazla sürmeyeceği ve gücünü fazla muhafaza edemeyeceği söylenebilir. Özellikle Sanayi İnkılabı ile birlikte İngiltere ve Fransa sadece Avrupa'da değil dünyadaki diğer ticari sahalarda da etkili devletler olarak karşımıza çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Allahverdi, R. Ş (2022), Pasarofça Müzakereleri Ve Sınır Tahdidinde Yaşanan Diplomatik Krizler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*,55, 292 - 307.
- Anderson, M. S. (1993), *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*, London and New York: Longman Group Limited.
- Beydilli, Kemal. (2007), Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme, *Osmanlı Araştırmaları*, 30, 8 - 30.
- Boa. DVN. DVE. 2.61.
- Boa. C. HR. nr. 144/7153.
- Boa. AE. Sabh. I. nr. 273/18374
- Boa. Dvn. Dve. 2.61.
- Boa Dvn. Snmh 6-256.
- Bostan, Hanefi. (2007), Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı., *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Bull, Hedley. (2012), *The Anarchial Socitey: A Study of Order in World Policits*. New York: Columbia University Press.
- Büyükaksoy, Ahmet. (2019), Alman Seyyah Karl Ludwig Von Pöllnitz'in Gözünden Dâyezâde İbrahim Paşa'nın Viyana Elçiliği." *Harp ve Sulh: 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, Hazırlayan Gültekin Yıldız, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 129-140.
- Callieres, Fronçeis De. (1983), *The Art of Diplomacy*. Boston: University of America,

- Çadırcı, Musa. (1994), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Daban, Cihan. (2016), Uluslararası İlişkilerde Siyasal Aktörler, Bürokrasi ve Jeopolitik Bağlamında Diplomasi: Türkiye Cumhuriyeti Örneği, *BEU Akademik İzdüşüm / Academic Projection*, 2 2, 22-50.
- El Haj, Rıfa'at Ali Abou. (Aralık 1999), Karlofça'da Osmanlı Diplomasisi II", *Tarih ve Toplum*, (Çev: Yasemin Saner Gönene), 192, 359 - 365.
- Emecen, Feridun M. (2007), Çağdaş Osmanlı kaynaklarında uzun savaşlar ve Zitvatorok Antlaşması ile ilgili algılama ve yorum problemleri, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIX, 87-97.
- Ercan, Hüseyin Onur. (2019), *Pasarofça Antlaşması (1718) ve Diplomasi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Erim, Nihat. (1953), *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarihi Metinleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Girgin, Kemal. (1994), *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hamilton, K. & Langhorne, R. (1995), *The Practice of Diplomacy*. London - New York: Routledge.
- Hitzel, Frédérick. (2010), Diplomatik Armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa Ülkeleri Arasında Modern Çağda Yapılan Kültürel Değiş-Tokuş, *Harp ve Sulh Avrupa ve Osmanlılar*, Editör Dejanirah Couto, Çeviren Şirin Tekeli, İstanbul: Kitap Yayınevi, 243 - 257.
- Hurewitz, J.C. (1961), *The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from Unilateralism to*

- Reciprocity in the Nineteenth Century, *Belleten*, XXV, 99, 455-466.
- İnalcık, Halil. (2006), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1500-1914*. II, İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, Halil. (2000), İmtiyâzât, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA) Cilt XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 245 - 252.
- Ingro, Charles. (2011), The Habsburg-Ottoman Wars And The Modern World, *The Peace of Passarowitz 1718*, Editör Charles Ingro - Nikola Samardzic - Jovan Pesalj, Indiana: Purdue University Press, 3 - 8.
- Muahedat, İstanbul Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K_0004, 956 MUA 1, 17b-19b.
- Münşeat Mecmuası, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, T3104.
- Klesl, Wolfgang. (1967), Michael und Leopold von Talman: Beitrag zur Geschichte einer Tiroler Diplomaten familie aus dem Pustertal, *Der Schlern: Monatszeitschrift für Südtiroler Landeskunde*, 41, 526-530.
- Kılıç, Deniz. (2017), Zıstovi ve Yaş Görüşmeleri Örneği Üzerinden Osmanlı Diplomasisini Okumak, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3, 95-107.
- Köhbach, Markus. (2011), Çesar veya İmparator ? Jitvatorok Andlaşması'ndan (1606) sonra Roma Kayzerlerinin Osmanlılar tarafından telakkubu hakkında, Tercüme Yusuf Alperen Aydın, *Tarih Dergisi*, 37, 159-170.
- Köprülü, Fuat. (1999), *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kuran, Ercüment. (1988), *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi*

Faaliyetleri 1793-1821, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Kurtaran, Uğur. (2016), XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki ticaret antlaşmaları ve yaşanan değişimler (1718-1791), 9, 2, 743 - 770.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1994), *Diplomatik, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Molnár, F. Monika. (1999), Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Osmanlı Habsburg Sınırı (1699-1701), *Osmanlı*, I, Editör Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 472-479.

Molnár, F. Monika. (2002), Venedik Kaynaklarında Karlofça Antlaşması: Diplomasi ve Tören, *Türkler*, Çeviren Gökçen Sert, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 783- 791.

Nicholson, H. (1950), *Diplomacy*, London - New York: Oxford University Press.

ÖGE, Mustafa. (2022a), *Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib: Metin ve Değerlendirme (Pasarofça antlaşması (21 Temmuz 1718) sürecindeki yazışmalar*, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öge, Mustafa. (2022b), Osmanlı delege (murahhas) mektuplarına göre Pasarofça Antlaşması'nda Osmanlı-Venedik müzakereleri ve tarafların diplomatik hamleleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 84, 1800-1810.

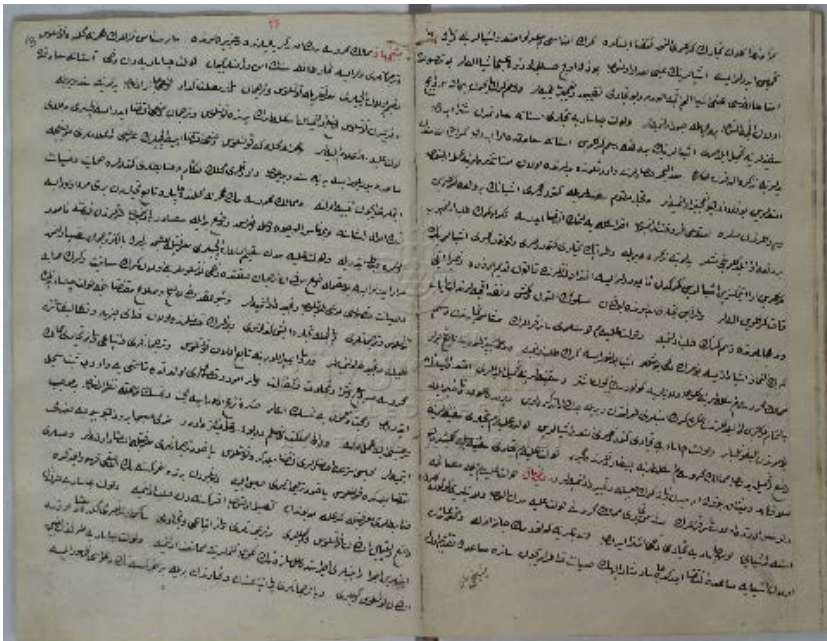
Özkan, Selim. H. (2017), *Osmanlı Devleti ve Diplomasi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Pamuk, Şevket. (2014), *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

- Refik, Ahmet. (1332), Pasarofça Muahedesinde sonra Viyana'ya sefir izamı, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 40, 211-227.
- Rudolph, Harriet. (2016), Yeniçağ'ın başlangıcında imparatorlukta Türk elçileri - 1562'de İbrahim Bey'in elçiliği örneğinde iktidarın sergilenmesi, yabancıyla karşılaşma tecrübesi ve hatırlama kültürü, *Tarih Dergisi*, 63, 127-155.
- Samardzic, Nikola. (2011), The Peace of Passorowitz 1718: An Introduction, *The Peace of Passorowitz 1718*, Editör Charles Ingro - Nikola Samardzic-Jovan Pesalj, Indiana: Purdue University Press, 9 - 38.
- Sander, Oral. (1987), *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler.
- Sarı, Serkan. (2019), Yapılmamış Bir Rus Seferi İçin Sürsat Bedeli Tahsili (1712 Sürsat Bedeli Tahsili), *II. Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Araştırmalar Kongresi*, 15 – 17 Kasım 2019, Editör Selma Yel, Osman Köse, Ankara: Asos Yayınları, 269 - 284.
- Topal, Mehmet. (2018), *Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme İnceleme Metin (1106-1133/1695-1721)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- TÜRK DİL KURUMU SÖZLÜĞÜ, <https://sozluk.gov.tr/>, 15.11.2025.
- Turan, Namık Sinan. (2004), Osmanlı diplomasisinde Batı imgesinin değişimi ve elçilerin yetkisi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 2, 57-86.
- Tuncer, Hüner. (1995), *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ankara: Ümit Yayıncılık,

- Tuncer, Hüner. (1984), Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasisi.” *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, IV, 1, 50-57.
- Unat, Faik Reşit. (1987), *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Tarihi IV/2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Versan, Vakur. (1999) Osmanlı Devletinde Tanzimat’tan Sonra Batı Devletler Hukukunun Benimsenmesi, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Editör İsmail Soysal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 105 -112.
- Yalçınkaya, Mehmed Alaaddin. (2010), *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London, (1793–1797)*, İstanbul: İsis.
- Yaycıoğlu, Ali. (2021), Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyıla nasıl başladı?, *Tarih ve Toplum - Yeni Yaklaşımlar*, 18, 8-56.
- Yeşil, Fatih. (2014), How to be(come) an Ottoman at the end of the Eighteenth Century, *Osmanlı Araştırmaları*, 44, 123 - 139.
- Zinkeisen, J. W. (2011), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi V*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Ek 1. İstanbul Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K_0004 demirbaş ve 956 MUA 1, Pasarofça Ticaret Antlaşması Metni.

[illegible][illegible]

TÜRKİYE VE DÜNYADA
YENİ ÇAĞ TARİHİ

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com